

יפת אלהים ליפת וישכן באהלי-שם

«Ὁ Θεός θέλει πλατύνει τόν Ἰάφεθ, καί θέλει κατοικήσει
ἐν ταῖς σκηναῖς τοῦ Σήμ» (Γένεσις 9:27)

ΠΟΤΕ ΔΕΝ ΝΙΚΗΣΑΝ ΟΙ «ΕΒΡΑΙΟΦΑΓΟΙ»

«**Ε**χουν δικίο να παραπονούνται... "Όταν μέ την ένοχη στάση τής κυβερνήσεως μας κυκλοφορούσαν οι πλέον ύποπτες φήμες γιά την ύποθεση του «Σίτυ οφ Πόρος», οι γνωστοί κύκλοι των 'Εβραιοφάγων των 'Αθηνών διοχέτευσαν στον Τύπο την ... πληροφορία ότι ο άτυχος εκείνος Γάλλος, ο Λοράν Βινιερόν, ήταν 'Εβραίος!... Κολλούσε βλέπετε με τον ισχυρισμό των Παλαιστινίων ότι η ...Μοσάντ σκότωσε τον κόσμο. Το Ευρωπαϊκό 'Εβραϊκό Συνέδριο έκανε σχετική έρευνα στη Γαλλία και διεπίστωσε ότι κανένας από την οικογένεια του Βινιερόν, δεν έχει σχέση με την ιουδαϊκή θρησκεία. Το Κεντρικό 'Ισραηλιτικό Συμβούλιο που μας τηλεγράφηει την πληροφορία, διαπιστώνει «γιά μία ακόμη φορά» με «πόση ελαφρότητα ή και κακή πίστη μερίδα του Τύπου υιοθετεί την έμμεση και άμεση αντισημιτική έκστρατεια που διεξάγεται στην 'Ελλάδα...».

Έχουμε περιπλακεί άσχημα με τις όλεθριες πρωτοβουλίες των «άδελφών» Μουσουλμάνων. Καί τούς φιλοξενούμε και μάς σκοτώνουν και μάς αναστατώνουν και μάς δημιουργούν διεθνείς περιπλοκές...»

«Μεσημβρινή», 6.8.1988

ΑΥΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕ Η «ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ». Είχε προηγηθεί ή δημιουργία μιάς αυτόχρονη κακής εικόνας από έ-κνευσης πού, σέ κάθε περίπτωση ψάχνουν την εύκαιρία γιά νά πλήξουν τόν 'Ελληνικό 'Εβραϊσμό. Δέν προσωποποιούμε, ούτε άναγκαστικά συμφωνούμε με την πολιτική τοποθέτηση του θέματος πού κάνει ή άθηναική έφημερίδα. Σημειώνουμε μόνο ότι μερίδα του έλληνικού Τύπου κινούμενη από ιδεολογίες, κοινωνικοπολιτικές τοποθετήσεις, κάθε είδους συμφέροντα, κ.ά. σχετικά συστατικά στοιχεία, όσάκις παρουσιάζεται ή εύκαιρία προσπαθεί νά ένσταλλάξει στην ψυχή και στη συνείδηση των 'Ελλήνων χριστιανών, κακία και μίσος έναντι των συμπολιτών τους έβραίων. Είναι οι κατ' έπάγγελμα — θά μπορούσε νά πει κανείς — αντισημίτες πού συνειδητά διαστρέφουν την πραγματικότητα και κακοποιούν την αλήθεια προκειμένου νά υπηρεθίσουν τόν μόλις ύποκρυπτόμενο ρατσισμό τους ή τά όποια ποικιλώνυμα συμφέροντα ύπηρετούν.

ΑΥΤΟΙ ΟΙ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΕΣ την κάθε φορά πού άποκαλύπτονται (κι άποκαλύπτονται πολύ συχνά τελευταία και γελοιοποιούνται...) κάνουν ότι δέν καταλαβαίνουν και φυσικά ποτέ δέν δημοσιεύουν τά στοιχεία πού άποδεικνύουν τά — κατ' έλάχιστο — «λάθη» τους, την άποαναίρεσή τους. 'Αλλωστε ο μεγάλος δάσκαλος — τό πρότυπό τους, ο Γκαίμπελς, τούς έχει σαφώς καθοδηγήσει: «Συκοφαντείτε συκοφαντείτε, στό τέλος όλο κάτι μένει...». 'Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής τής καταστάσεως δημοσιεύουμε τό κείμενο έπιστολής πού έστειλε στην έφημερίδα «ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ», στίς 27 Ιουλίου 1988, τό Κεντρικό 'Ισραηλιτικό Συμβούλιο:

«'Αποτελεί βέβαια ματαιοπονία τό νά άσχολείται και νά άπαντά κανείς στον χρονόγραφο σας Κυριάκο Διακογιάννη, μιά και είναι γνωστό ότι αυτός σέ σειρά μυθιστορηματικών άuto - άποκαλυμμένων «ιστορικών» εκδόσεών του, δέν κάνει τίποτα άλλο παρά νά επιδεικνύει τόν αντισημιτισμό του. Γιά όλα τά κακά στον κόσμο, κατά τόν Κ. Διακογιάννη, φταίνε οι 'Εβραίοι!

Σέ χρονόγραφο της 21ης Ιουλίου πού δημοσιεύθηκε στην έφημερίδα σας, τό αντισημιτικό μένος του χρονογράφου σας πέτυχε νά έξακριβώσει τούς «πραγματικούς τρομοκράτες», όπως τιτλοφορεί τό δημοσίευμα της σφαιής στο κρουαζιερόπλοιο «Σίτυ οφ Πόρος». 'Ο χρονόγραφός σας, με την μυθιστορηματική ικανότητα που τόν διακρίνει, κατάφερε νά προηγηθεί των έπίσημων κρατικών άστυνομικών άνακρίσεων. Βρήκε λοιπόν ότι οι 'Αραβες τρομοκράτες ήταν «πράκτορες μισοφοβόροι των 'Εβραίων». Καί σέ μία επίδειξη ρατσι-

στικού άποκορυφώματος γράφει: «Νά προσθέσω και την ουσιώδη λεπτομέρεια ότι ο Βινιερόν ήταν 'Εβραίος τό θρήσκειο».

Στην κρίση και στην εύφαια των άναγνωστών σας, παραδίδονται οι γεμάτες ρατσισμό και μίσος «άνακαλύψεις» του Κ. Διακογιάννη πού δέν είναι τίποτα άλλο παρά συνέχεια της αντισημιτικής του φιλολογίας.

Παρακαλούμε γιά τή δημοσίευση όλοκληρου του κειμένου της έπιστολής μας».

Φυσικά ή έφημερίδα αυτή πού έχει τή Δημοκρατία στον τίτλο της δέν δημοσίευσε την έπιστολή του Κεντρικού 'Ισραηλιτικού Συμβουλίου. 'Η Δημοκρατία δέν είναι εύκολη ύπόθεση γιά τούς συκοφάντες...

ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, σχετικά με την ύπόθεση Βινιερόν, έστειλε σ' όλόκληρο τόν ήμερήσιο Τύπο, στον πρόεδρο της ΕΣΗΕΑ και στον πρόεδρο της Ένώσεως 'Ιδιοκτητών 'Ημερησίων Έφημερίδων 'Αθηνών, τό παρακάτω τέλεξ:

«Μερίδα του Τύπου άνέγραψε άνευθυνα ότι ο σχετισθείς με την ύπόθεση του «Σίτυ οφ Πόρος» Γάλλος υπήκοος Λοράν Βινιερόν ήταν 'Εβραίος τό θρήσκειο».

Υστερα από έρευνα στην Γαλλία του Ευρωπαϊκού 'Εβραϊκού Συνεδρίου ούτε ο Βινιερόν ούτε κανένας από την οικογένεια του έχουν σχέση με την ιουδαϊκή θρησκεία.

Η περίπτωση αυτή άποδεικνύει γιά μία ακόμη φορά με πόση ελαφρότητα ή και κακή πίστη μερίδα του Τύπου υιοθετεί την έμμεση και άμεση αντισημιτική έκστρατεια πού διεξάγεται στην 'Ελλάδα άπο πασίγνωστους κύκλους.

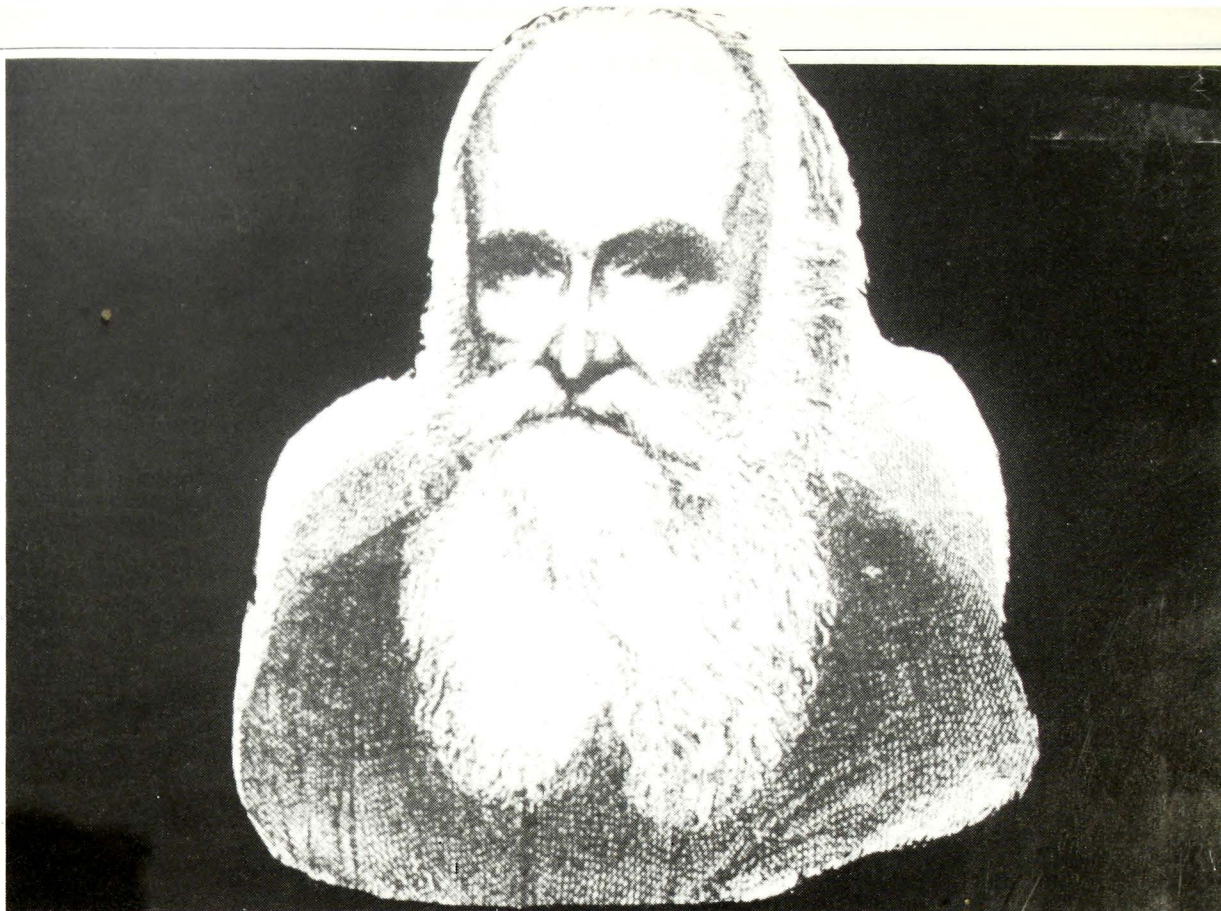
Υπάρχει όμως και τό επιπλέον έρώτημα: κι άν ακόμη ο Βινιερόν ήταν 'Εβραίος τό θρήσκειο γιατί ειδικά σ' αυτόν έπρεπε νά γίνει άναφορά στη θρησκευτική του πίστη και όχι γιά τούς ύπόλοιπους πού ένεπλάκησαν στην τρομοκρατική ύπόθεση;

Επειδή φαίνεται ότι ο ρατσισμός του αντισημιτισμού άνθερί και άποδίδει σέ μερίδα του 'Ελληνικού Τύπου, ακόμη και στό τέλος του 20ού αιώνα, θέτουμε ύπ' όψη σας τό όλο θέμα και παρακαλούμε όπως λάβετε τά κατάλληλα μέτρα γιά την αντιμετώπιση μίας καταστάσεως πού δέν βλάπτει μόνο τόν έλληνικό 'Εβραϊσμό, αλλά όλόκληρη τή χώρα στό έσωτερικό και στό έξωτερικό».

Ποιά ήταν ή άναπόκριση; 'Η «Καθημερινή», τό «Έθνος» και ο «Οικονομικός Ταχυδρόμος» δημοσίευσαν την πληροφορία και ή «Μεσημβρινή» τό κείμενο της προμετωπίδας αυτού του άρθρου. Οί άλλοι — και κυρίως οι ένοχοι — σιώπησαν. Ποιός μίλησε γιά Δεοντολογία και γιά 'Ηθική;

ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ ΟΤΙ «οί γνωστοί κύκλοι των 'Εβραιοφάγων», όπως τούς άποκαλεί ή «Μεσημβρινή», δέν θά συνεισθούν. Θά συνεχίσουν άπτόητοι. Μέσα στους αιώνες όμως υπήρξαν παντού και πάντοτε «'Εβραιοφάγοι» πού έδωξαν, κατέστρεψαν, έκαψαν, θανάτωσαν τούς 'Εβραίους. Είναι αυτοί πού έμειναν στην ιστορία της ανθρωπότητας με τά χειρότερα όνόματα, με έπίθετα πού προκαλούν στους μεταγενέστερους βδελυγμία κι άποτροπή. 'Η ιστορία γνωρίζει νά τιμωρεί με τόν πιο καταδικαστικό τρόπο: την άμείλικτη κρίση της ύστεροφημίας. Μέχρι τότε όμως — δυστυχώς — οι «'Εβραιοφάγοι» όργιάζουν και νομίζουν ότι νίκησαν. 'Ακόμη όμως και στίς πιο σκοτεινές περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας ή εύτελής άνηθικότητα και ή καταβαράθρωση της αλήθειας δέν μπόρεσαν νά θεωρηθούν ως νίκη...

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: 'Ιερουσαλήμ. Γλυπτό έλληνικής σαρκοφάγου, τής περιόδου του 'Αδριανού.

‘Ο Καΐρης καί ὁ ἐβραϊκός διαφωτισμός. Αἴτια τῆς λαϊκῆς καί ἐκκλησιαστικῆς καταδίκης τοῦ καϊρικοῦ συστήματος

Τῆς ΜΑΡΙΑΣ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός αντιμετώπιστηκε με ύποψία καί φόβο ὄχι τόσο γιά τόν πολιτικά καί κοινωνικά ἐπαναστατικό του χαρακτήρα, ὅσο γιά τίς θρησκευτικές του καινοτομίες. Καί οἱ καινοτομίες αὐτές, ἀπηχήσεις ἑνός καθολικισμού ἢ λουθηροκαλβινισμού, θά ἦταν ἴσως ἀνεκτές, ἂν πίσω ἀκριβῶς ἀπ’ αὐτές δέν καραδοκοῦσε ἕνας μεγάλος κίνδυνος, ὁ ἐβραϊσμός, πού κινοῦσε τά νήματα. Οἱ ἀγωνιστές τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας ἐνῶ ἔδωσαν

τά πάντα στόν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, ἐντούτοις ἔκριναν μέ τό σκληρότερο τρόπο τούς συναγωνιστές τους ἀλλά καινοτόμους στά θέματα τῆς θρησκείας. ‘Ο Μακρυγιάννης εἶναι εὐγλωττο παράδειγμα τῆς λαϊκῆς εὐαισθησίας ἀπέναντι στίς παρεκκλίσεις ἀπό τήν ‘Ορθοδοξία. ‘Ο Καΐρης ἐκμηδενίζεται καί χλευάζεται στά ἔργα τοῦ Μακρυγιάννη. Οἱ χαρακτηρισμοί εἶναι βαθιά προσβλητικοί καί ἐκφράζουν τήν ἐντονή ἀντίδραση τοῦ Μακρυγιάννη ἀπέναντι στόν Καΐρη πού τόν θεωροῦσε ὅτι ἦταν «ἀπατεώ-

νας τῆς θέλησης τοῦ Θεοῦ καί τῆς βασιλείας του, ἀπατεῶνας τῶν ὁμογενῶν του»¹. ‘Ακόμη τόν εἰρωνεύεται ὅτι «θέλει νά γένη ἀρχίθρησκος² μέ κούφια καρύδια καί μέ ἀσκία γιομάτα ἀγέρα»³. ‘Ο Μακρυγιάννης βρίσκει καί ἐκθέτει μέ βεβαιότητα καί τούς λόγους αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Καΐρη «συντρόφεψε ὁ σοφός αὐτός μέ λουθηροκαλβίνους... καί ἔδωσε ὄρκον καί ἀγοράστη... ἤβρε λείψανα ἀπό αὐτούς τούς Μακιαβέληδες καί τεμπέληδες τῆς ἀνθρωπότης καί ἀνθρωποφάγους... τούς ἡ-

βρε, όρκιστη μέ αυτούς, πλερώθη»⁴. 'Ακολουθούν κατάρεις σ' αυτόν και στους μαθητές του⁵. 'Ο Μακρυγιάννης είναι καλά ενημερωμένος για τις προσπάθειες των 'Ιεραποστόλων να πληρώσουν τό σώμα της 'Ορθοδοξίας⁶ και γι' αυτό αντιδρά μέ φανατισμό. Κι αν υποθέσουμε ότι ο Μακρυγιάννης τά γράφει αυτά γιατί είναι «ἀγράμματος»⁷, δέν μπορούμε νά ισχυριστοῦμε τό ίδιο γιά τόν Τερτσέτη ή τό Χριστόπουλο, κατήγορους και αυτούς του Καΐρη. "Εγγραφε ό Τερτσέτης μέ σαρκασμό γιά τόν Καΐρη «'Ανήρ όγδοηκοντούτης, όρεχθείς νά κηρύξει νέαν θρησκείαν εις τόν ελληνικόν κόσμον έγραψε τά δόγματα τού δωρικώς. Άγνοώ αν ώφελήθη και της συμβουλής παρά φίλου νά μεταποιήση τό άμην εις άμάν»⁸. 'Ο Χριστόπουλος εξάλλου ένώ ξεκίνησε μία μελέτη μέ θέμα «Θρησκεία και Μυστήρια 'Ελλήνων» τή σταμάτησε γιατί τό παράδειγμα ίσως του Καΐρη ήταν ανασταλτικό, όπως γράφει στη βιογραφία του, όπου τόν χαρακτηρίζει «άτομο άπερίσκεπτο και της δοξομανίας του θυμά»⁹. 'Ο 'Αμβρόσιος Φραντζής, μέ σαφή συνείδηση του σκοπού και της δράσης τών 'Αμερικανών 'Ιεραποστόλων στην 'Ελλάδα, εκφράζει αγαλλίαση γιά τήν καταδίκη του Καΐρη και εύγνωμοσύνη στους κριτές του: «'Ο φανείς επί τών ημερών μας άρχηγέτης (ή κοινότερον Μπαϊρακτάραγας) εις τά είδη ταύτα της άσεβείας έναντίον της άμωμήτου 'Ανατολικής ιεράς θρησκείας, μόνος έστάθη ό εκ της νήσου 'Ανδρου Θεοφίλος Καΐρης, τού όποιου τά άσεβή δόγματα και φρονήματα, ως αποβέβοντα τόν γενικόν θρησκευτικόν και πολιτικόν έξολοθρευμόν του έθνους, άπεκρούσθησαν... οίτινες (κριτές του) κατεκρίμνησαν και άπεσκοράκισαν τά άσεβή και νεοφανή καϊρικά δόγματα...»¹⁰. 'Επιεικέστερος, αλλά σαφής γιά τή βλάβη που προκαλούσε στην πατρίδα ό Καΐρης, ήταν ο πρώτος μητροπολίτης τών 'Αθηνών της ελεύθερης 'Ελλάδας, Νεόφυτος ό Ε', ό από Ταλαντίου και Θερμοπυλών¹¹. Παραλείπω τίς γνωστές κατηγορίες γιά τόν Καΐρη¹² γιά νά περάσω στά πιθανά αίτια της κατακραυγής. Βέβαια έχει δοθεί μέ πολλούς τρόπους ή έρμηνεία ότι ό Καΐρης ήταν χριστιανός αίρετικός ή μάλλον τελείως αντιχριστιανός¹³.

'Ακόμη επανειλημμένα έχει διατυπωθεί ή άποψη ότι ό Καΐρης είναι εκπρόσωπος του Διαφωτισμού. "Αν γνωρίζαμε τά στοιχεία που συνθέ-

τουν τό δυτικό Διαφωτισμό και τήν ιδιαιτερότητα του ελληνικού λαού, θά μπορούσαμε νά καταλάβουμε και τούς στόχους και τίς αντίστοιχες έπιρροές του Καΐρη¹⁴. 'Η σύγκρουση άνάμεσα στό Χριστιανισμό και τόν 'Εβραϊσμό δέν έπαψε ποτέ σέ όλη τήν περίοδο της ελληνικής ιστορίας.

Στήν περίοδο του Διαφωτισμού κορυφώθηκε, άφού άποτελεί τό κύριο θέμα τών δυτικών διαφωτιστών και τών 'Ελλήνων όπαδών. Πρίν προχωρήσω στην άνάπτυξη της έβραϊκής, κατά τή γνώμη μου, βάσης του δυτικού Διαφωτισμού, γέγονός που επηρέασε βαθύτατα τόν Καΐρη, θά φέρω ένδεικτικά μερικές ελληνικές μαρτυρίες. 'Ο Μακρυγιάννης εκφράζει τή ριζωμένη χριστιανική παράδοση και μέσα άπ' αυτή τήν μπορούν νά εξηγηθούν οι φράσεις του όπως, ότι τούς Τούρκους τούς είχαμε «σάν 'Οβραίους» κ.ά.¹⁵. Τό 1835 βγαίνει σέ τέταρτη έκδοση ή «'Ανατροπή της θρησκείας τών 'Εβραίων», σέ μετάφραση Νικηφόρου Θεοτόκη¹⁶. Τό 1802 κυκλοφορεί στη Βενετία βιβλίο αντιρρητικό κατά ένός άββα Κομπανώνου, συγγραφέα έργου, που πραγματευόταν όμοιότητες «'Εβραίων και 'Ελλήνων»¹⁷. 'Ο 'Ηλίας Ζερβός 'Ιακωβάτος εκδίδει τό 1862 στην Κεφαλλονία έργο μέ τίτλο «Τά γενέθλια και ή νομοθεσία τών 'Εβραίων»¹⁸. Είναι χαρακτηριστική ή θέση του 'Ιακωβάτου άπέναντι στους 'Εβραίους, όταν γράφει γιά τά «ήθικά πλεονεκτήματα» τών νόμων του Μωυσή και τών άλλων ιδιαίτερων νόμων της έβραϊκής πολιτείας, «τά όποια συνετέλεσαν ν' αναδείξωσι τόν έβραϊκόν λαόν από δούλον, κατακτητήν και ελεύθερον και νά τόν καταστήσωσιν έθνος άνεξάρτητον κρατιόν, γόνιμον εις γενναίους και σοφούς άνδρας, σεβαστόν εις τά σύγχρονα έθνη»¹⁹. 'Εκθειάζεται ή θεοσέβεια και ή θεοκρατία που καθιέρωσε ό νομοθέτης τών 'Εβραίων «ή θεοσύντακτος αύτη νομοθεσία, ήτις διαχέει ειςόετι τό ούράνιον φώς της επί του χριστιανικού κόσμου»²⁰.

Στό ίδιο κλίμα άνήκει και ό Λασκαράτος, μέ σχεδόν παράλληλους βίους μέ τόν Καΐρη, όπου αρκετά άργότερα από τό θάνατο του Καΐρη, (1890), γράφει στη Ραψωδία 4η, Μετά τήν Κολιασιάδα:

Στους 'Ισραηλίτες ό Χριστός ήθ' εύρει

Τήν θεολογίαν τήν όποίαν έπίστευε
Και τήν λατρείαν μέ τήν όποίαν ελάτρευε.

Δύο τοῦτα που ποτέ του δέν

άρνήθηκε:

'Αλλά έστάθηκε πάντα 'Ισραηλίτης
Κατά Θεολογίαν, λατρείαν και γένος.

Κατά μόνην θρησκείαν έδιέφερε.²¹

Τό περίεργο είναι ότι δίνει τούς όρισμούς της Θεολογίας και της θρησκείας όρίζοντας ότι κάθε θεολογία είναι έπιστήμη, μέ αντικείμενό της τήν ύπόσταση του θεού, που κάθε μία έρμηνεύει μέ δικό της τρόπο, και ένώ οι θεολογίες είναι πολλές, ή θρησκεία είναι μία μόνη, ή διαγωγή ή ένάρετη, ή ίδια γιά όλους τούς ανθρώπους και προσθέτει:

Οί Θεολογίες χωρίζουν' τούς ανθρώπους

Σέ θεολογικές έχθρές όμάδες,
πού αντιπαθούν γά τοῦτο άνάμεσό τους,

Δείχνοντας πώς διαφέρει ή κάθε όμάδα,

Πγοί Μωαμεθανοί, και πγοί 'Εβραίοι
'Ενώ ή θρησκεία πληθυντικόν δέν έχει.

"Ετσι και μέσ' στους Τούρκους βέβαια βρίσκονται,

Και μέσα στους 'Εβραίους Χριστιανοί²².

'Η προσπάθεια γιά άρση τών διαφορών, που πηγάζουν από τή θεολογία και χωρίζουν τούς ανθρώπους καθώς και ή άνάγκη γιά ένότητα τών λαών μέσα από τήν ένάρετη διαγωγή, δηλ. τή θρησκεία, είναι οι φανερές θέσεις του Λασκαράτου. Είναι γνωστό ότι στα 'Ιόνια νησιά, μετά τήν ίδρυση της 'Επτανήσου Πολιτείας και στα Συντάγματα της όρίζονται κάποια προνόμια γιά τούς κατοίκους της έβραϊκής εθνότητας²³.

Στήν Κέρκυρα εξάλλου είναι γνωστή ή έπιμονή του Γκίλφορντ γιά νά σπουδάσει ό υπότροφός του Κ. Τυπάλδος 'Ιακωβάτος, τήν έβραϊκή γλώσσα, ένώ τόν προορίζει γιά θεολογικές σπουδές²⁴.

Στό Ρεμπελιό τών Ποπολάρων του 'Αγγελου Σουμάκη που αναφέρεται σέ γεγονότα του 1628 σημειώνεται ότι «οί 'Εβραίοι εις τόν καιρόν εκείνον είχαν περισσότερην έξουσίαν παρά τούς άρχοντας»²⁵.

Στό Χρονικό του ρεμπελιού έναντίον τών 'Εβραίων, τό 1712, γραμμένο από άνώνυμο Ζακυνθινό, όξύνεται ή αντίθεση τών 'Ελλήνων άπέναντι στους 'Εβραίους²⁶.

Οί 'Εβραίοι περιορισμένοι αύστηρά από τούς Βενετούς, μόλις τό 1797 γιόρτασαν μαζί μέ τούς Χριστιανούς σάν ελεύθεροι πολίτες, μέ τήν είσοδο τών δημοκρατικών Γάλλων στη

Ζάκυνθο²⁷.

Τό Πάσχα τοῦ 1847 ἔγιναν ἀντιεβραϊκές διαδηλώσεις καί στήν Ἀθήνα²⁸.

Ἐκεῖνος πού μέ ἰδιαίτερη ἐπιμονή σέ ὅλη του τή ζωή του θά ὑποστηρίζει τά δικαιώματα τῶν Ἑβραίων, εἶναι ὁ Ἀδ. Κοραῆς. Εἶναι γνωστή ἡ αὐστηρή, ἀλλά δίκαιη, κριτική τοῦ Κοραῆ γιά τίς ἀτέλειες τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου. Βασικό καί μόνιμο αἷτημά του ὑπῆρξε ἡ ἀναμόρφωση τῆς ἐκκλησίας²⁹. Ἡ ἐβραϊκή βιβλιογραφία, καί στά λατινικά ἀκόμη, τοῦ εἶναι γνωστή. Ἡ στάση του ἀπέναντι στοὺς Ἑβραίους παραευνεῖ τόν ἀναγνώστη στήν ἀρχή, μέχρι νά καταλάβει τά βαθύτερα αἷτια αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς, ὅπως θά τά δοῦμε στή συνέχεια, καί ἔτσι θά ἐξηγήσουμε καί τήν ἀντίστοιχη συμπεριφορά τοῦ Καίρη. Τιμᾷ τοὺς Ἑβραίους ὁ Κοραῆς γράφοντας ὅτι «δέν ἐπροσκυνούσαμεν οὐτ' ἡμεῖς οὐτ' οἱ Ἑβραῖοι τόν προφήτην αὐτῶν» (δὴλ. τῶν Τούρκων)³⁰. Στό ἴδιο του ἔργο ὁ Κοραῆς προβαίνει σέ σύγκριση ἐθνῶν Ἑλλήνων καί Ἑβραίων³¹ καί ὑποδεικνύει καί σχέδιο νόμου, πού τοὺς εὐνοεῖ³². Ἀφιερώνει στόν ἴδιο Διάλογο περισσότερο ἀπὸ μία σελίδα ὑποσημειώσεων γιά νά πείσει νά σταματήσει ἡ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους γνωστή διεθνὴς κακὴ διαγωγή. Τονίζει μάλιστα ἰδιαίτερα τὰ «περί τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Ἰουδαίων»³³. Ὑποδειξή του, οἱ Ἑβραῖοι νά στέλνουν τὰ παιδιά τους σέ χριστιανικά σχολεῖα, χωρίς νά γίνεται προσηλυτισμός, ὅπου ἐκεῖ θά μάθουν ὅτι «μόνη ἀληθὴς θρησκεία, εἶναι ἡ διδασκουσα τὴν ἰσσονομίαν θρησκεία». Οἱ δάσκαλοί τους, πάλι, πρέπει νά εἶναι συμπολίτες καί νά διδάσκονται στὶς Χριστιανικές Ἀκαδημίες τὸ ἐπάγγελμά τους³⁴.

Στόν «Συνέκδημο Ἱερατικό» (1831) μέ τίς Ἐξηγήσεις στὶς Ἐπιστολές τοῦ Παύλου, ἀναφέρεται συχνά στοὺς Ἑβραίους - Ἰουδαίους καί ἐκεῖνο πού ἀποκαλύπτει, ἴσως, τίς προθέσεις τοῦ Κοραῆ εἶναι ἡ ἐπισήμανση τῶν Ἰουδαίων πού «ἤρχοντο εἰς Χριστόν»³⁵. Ὑπογραμμίζει τόν κίνδυνο ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ἐρχόμενους στό Χριστιανισμό, γιατί «πολλοὶ τῶν ἀπὸ Ἰουδαίους ἐρχομένων εἰς τόν Χριστιανισμόν, δέν ἐπαυαν νά σέβωνται καί νά διδάσκωσι τοὺς μύθους τῶν Φαρισαίων... Ἀλλ' ὁ Ἰουδαῖος ἐρχόμενος εἰς τόν χριστιανισμόν μέ τὴν περὶ ἐνός θεοῦ ὀρθὴν πίστιν...»³⁶. Ὁ Κοραῆς ἐδῶ ὑπογραμμίζει ἔμμεσα, ἀλλά μέ σαφήνεια ὅτι ἡ ὀρθὴ πίστις εἶναι τοῦ ἐνός θεοῦ.

Τό 1829 γράφει *Διάλογο* ὁ Κοραῆς ὅπου τιμᾷ ἰδιαίτερα τόν Καίρη γιά ὅσα εἶπε στόν Καποδίστρια³⁷, καί ὅπου ὁμῶς σέ πολλά μέρη κάνει σύγκριση Ἰουδαϊκῆς πολιτείας καί Χριστιανικῆς ἐκκλησίας³⁸. Σέ μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου του ὁ Κοραῆς παραπέμπει στόν Κλήμη Ἀλεξανδρεῖς³⁹.

Ὁ Κοραῆς στὶς «*Σημειώσεις εἰς τὸ προσωρινόν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822 ἔτους*» κάνει ἐκτενέστατο λόγο γιά τοὺς Ἑβραίους καί προτείνει τὴν πολιτικὴ ἀφομοίωσή τους μετὰ ἀπὸ ἀνάλογη κατήχηση καί μόρφωση⁴⁰. Ὑπάρχει ἐδῶ μικρὴ ἱστορία τῶν Ἑβραίων καί ἀπολογία τοῦ Κοραῆ γιά λογαριασμό τῶν Χριστιανῶν, πού ὀνόμαζαν τοὺς Ἑβραίους *Θεοκτόνους*⁴¹. Ὁ Μωυσῆς εἶναι ὁ ὕψιστος Νομοθέτης⁴². Ὁ Κοραῆς ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἐνίωσε τὴν ἀνάγκη ὁ ἴδιος ἢ μετὰ ἀπὸ ὑπόδειξη, νά μάθει τὴν ἐβραϊκὴ γλῶσσα, ὅπως γράφει στήν αὐτοβιογραφία του, γιά νά καταλάβει καλῶς τὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ Ἑβραίου δασκάλου του τὸν ὡδήγησε στή βιβλιοθήκη τοῦ δασκάλου του Κεuhn, ὅπου ὑπῆρχαν βοηθήματα τῆς ἐβραϊκῆς καί ἔτσι γνώρισε καί τῆς Παλαιστίνης τὰ φῶτα⁴³.

Δημιουργεῖται βέβαια μετὰ ἀπὸ αὐτὰ μία εὐλογη ἀπορία: Γιατί τόσο ἐβραϊόφιλος ὁ Κοραῆς; Σέ λίγο θά δοῦμε ὅτι αὐτός ἦταν ὁ κυριότερος χαρακτήρας τοῦ δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, ὁ Κοραῆς εἶχε ὁ ἴδιος δικούς του στόχους γιά τὴν πατρίδα του. Συνοψίζονται σέ μία φράση στό «*Σάλπισμα Πολεμιστήριον*» μέ τὸν ἀρχαῖο τύπο χρονολόγησις Χ Η ΗΗΗΙ (1801), καί ψευδότοπο, ἀλλὰ ἐντονα συμβολικό, τὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου γράφει: «*Ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον καί πάλιν ἄς ἀναφθῶσι τὰ φῶτα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι νά φωτίσουν καί τρίτον τοὺς Γραικοὺς*»⁴⁴. Ἀναφέρεται στό ἴδιο σημεῖο στὶς Βιβλιοθήκες καί τίς Σχολές τῆς Ἀλεξάνδρειας⁴⁵. Ὁ Καίρης, ἀγαπητός τοῦ Κοραῆ⁴⁶ καί ὁπαδός του, φαίνεται ὅτι θέλησε νά ὑλοποιήσει τὸ ὄραμα τοῦ Κοραῆ. Καί ὁ ἴδιος, βέβαια, ἔζησε μέσα στό χῶρο τοῦ ἐυρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, καί ἀσφαλῶς ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν στάση τοῦ τελευταίου ἀπέναντι στήν ἰουδαϊκὴ θρησκεία.

Εἶναι πολὺ πιθανό, ὁμῶς, ὁ Καίρης νά μελέτησε βαθιά τίς προτάσεις τοῦ Κοραῆ γιά ὅλα τὰ θέματα τῆς θρησκείας τῆς Ἀνατολῆς (ναοὺς, κλῆρο, δεισιδαιμονίες κ.λπ.) καί μάλιστα νά πρόσεξε ἰδιαίτερα τίς ἐπανελημμένες ἀναφορές τοῦ Κοραῆ στὴ Θεοσε-

βεια καί τὴν ἀνάγκη νά ξεκινήσει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ τίς ρίζες του, δηλαδὴ πρῶτα ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκη καί ὕστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, δύο στοιχεῖα πού εἶναι θεμελιώδη γνωρίσματα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ *θεῖσμός* δέν ἦταν ὁ προσφορότερος δρόμος γιά τὴ συνοδοιπορία Ἑλληνισμοῦ - Χριστιανισμοῦ. *Θεῖσής* ἦταν ἄλλωστε καί ὁ Θεόφραστος: «*Ce Philosophe étoit Théiste, comme l' étoient la plupart des Philosophes Grecs*»⁴⁷. Ἡ *Εὐσέβεια* εἶναι ἡ φωτισμένη θρησκεία⁴⁸. Οἱ λέξεις *θεοσεβής* καί *θεοσέβεια* εἶναι σέ συχνὴ χρήση στόν Κοραῆ⁴⁹.

Ἰσως αὐτὴ ἡ ἀναγνώγῃ στὶς πρῶτες ρίζες ὡδήγησε καί τόν Καίρη νά χρησιμοποιήσει τὴ δωρικὴ διάλεκτο⁵⁰, καί ἀκόμη τὸ ἔτος τοῦ «*Πολεμιστήριου Σαλπίσματος*» τοῦ Κοραῆ, τὸ 1801, νά ἦταν ἡ ἀφορμὴ τῆς δικῆς του ἐπιλογῆς αὐτῆς τῆς χρονολογίας ἐναρξῆς τοῦ ἡμερολογίου τοῦ⁵¹ καί ἴσως καί τὸ ἐβραϊκὸ ἡμερολόγιο νά ἦταν τὸ πρότυπο τῆς δικῆς του ἡμερολογιακῆς καινοτομίας.

Ὁ Κοραῆς παραπέμπει, ὅπως εἶπα, συχνά στόν Κλήμη Ἀλεξανδρεῖς, καί ὁ Καίρης σέ μεγάλο μέρος στηρίζεται στά ἔργα του, δηλ. τοῦ Κλήμη. Ἡ λέξη καί ἡ ἔννοια τῆς *Θεοσεβείας* βρίσκονται σὰ ἐργα τοῦ Κλήμη: «*Ἄς δοῦμε μερικά χωρία. Τέλος δέ ἐστὶν Θεοσεβείας ἡ αἰδὸς ἀνάπαυσις ἐν τῷ θεῷ*» τὸ μέντοι τῆς *Θεοσεβείας* καθόρθωμα δι' ἔργων τὸ καθήκον ἐκτελεῖ· ὅθεν εἰκότως τὰ καθήκοντα περὶ τὰς πράξεις, οὐ τὰς λέξεις, συνίσταται· καί ἐστὶν ἡ μὲν πράξις ἡ τοῦ Χριστιανοῦ ψυχῆς ἐνέργεια λογικῆς κατὰ κρίσιν ἀστέαν καὶ δρεξίν ἀληθείας διὰ τοῦ συμφυοῦς καί συναγωνιστοῦ σώματος ἐκτελουμένη (Παιδαγωγός Α', κεφ. XIII).

«*Θεοσεβῆς γὰρ μόνος ὁ καλῶς καὶ ἀνεπιλήπτως περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐξυπηρετῶν τῷ θεῷ ὡς περ γὰρ θεραπεία φυτῶν ἀρίστη καθ' ἣν γίνονται οἱ καρποὶ καὶ συγκομίζονται ἐπιστήμη καὶ ἐμπειρία γεωργικὴ, τὴν ὠφέλειαν τὴν ἐξ αὐτῶν παρεχομένη τοῖς ἀνθρώποις, οὕτως ἡ θεοσεβεία τοῦ γνωστικοῦ, τοὺς καρποὺς τῶν δι' αὐτοῦ πιστευσάντων ἀνθρώπων εἰς ἐαυτὴν ἀναδεχομένη, ἐν ἐπιγνώσει πλειόνων γιγνομένων καὶ ταύτῃ σωζομένων, συγκομιδὴν ἀρίστην δι' ἐμπειρίας ἐργάζεται*» (Στρωματεῖς, Ζ', κεφ. Ι).

«*Καθόλου τοίνυν οὐδεμίαν σώζει θεοσεβείαν οὔτε ἐν ὕμνοις οὔτε ἐν λόγοις, ἀλλ' οὐδὲ ἐν γραφαῖς ἡ δόγμασιν ἢ μὴ πρέπουσα περὶ τοῦ θεοῦ ὑπόληψις*» (Στρωματεῖς Ζ' κεφ. VI).

«Φιλάνθρωπος δέ ὢν ὁ κύριος πάντας ἀνθρώπους "εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας" παρακαλεῖ, ὁ τὸν παράκλητον ἀποστέλλων. Τίς οὖν ἡ ἐπίγνωσις; Θεοσέβεια" "Θεοσέβεια δὲ πρὸς πάντας ὠφέλιμος" κατὰ τὸν Παῦλον, "ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης". ΘΕΟΣΕΒΕΙΑ δέ, ἐξομοιούσα τῷ θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν τὸν ἄνθρωπον, κατάλληλον ἐπιγράφεται διδάσκαλον θεόν τὸν καὶ μόνον ἀπεικάσαι κατ' ἀξίαν δυνατόν ἄνθρωπον θεῷ. Ταύτην ὁ ἀποστολὸς τὴν διδασκαλίαν θεῖαν ὄντως ἐπιστάμενος "σύ δέ, ὦ Τιμόθεε", φησὶν, "ἀπὸ βρέφους ἰερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμεσά σε σοφίαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως ἐν Χριστῷ" (Προτρεπτικός, IX 22 - 40).

Ἀκόμη γράφει ὅτι «ἀπολλύει ἡ δεισιδαιμονία καὶ σώζει ἡ θεοσέβεια»⁵². Τέλος γράφει ὁ Κλήμης: «ἐάν γάρ τὴν φρόνησιν τὴν τε αἰσθῆσιν ἐπικαλέση μεγάλη τῇ φωνῇ καὶ ζητήσεις αὐτὴν ὥσπερ ἀργυρίου θησαυροῦς καὶ προθύμως ἐξιχνιάσης, **νοήσεις θεοσέβειαν** καὶ αἰσθῆσιν θεῖαν εὐρήσεις» (Παρμ. 2, 3 - 5) πρὸς ἀντιδιαστολήν τῆς κατὰ φιλοσοφίαν αἰσθήσεως εἵρηκεν ὁ προφήτης, ἦν μεγαλοφυῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐξερευνᾶν διδάσκει εἰς τὴν ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν προκοπὴν, ἀντέθηκεν οὖν αὐτὴ τὴν ἐν θεοσεβείᾳ αἰσθῆσιν, τὴν γνῶσιν αἰνισσόμενος καὶ τάδε λέγων: «ὁ γὰρ θεὸς δίδωσι σοφίαν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ στόματος αἰσθῆσιν τε ἅμα καὶ φρόνησιν καὶ θησαυρίζει δικαίους βοήθειαν» (Παρμ. 2, 6 - 7) τοῖς γάρ ὑπὸ φιλοσοφίας δεδικαιωμένοι βοήθεια θησαυρίζεται καὶ ἡ εἰς θεοσέβειαν συναίσθησις.

Ἦν μὲν οὖν πρό τῆς τοῦ κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην "Ἑλλῆσιν ἀναγκαῖα φιλοσοφία, νυνὶ δὲ χρησὶμὴ πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεῖα τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις»⁵³.

Ἡ σύγκριση ἀπὸ τὸν Κλήμη ἀνάμεσα στοὺς "Ἑλλῆνες καὶ τοὺς Ἑβραίους ἔδωσα τὴν ἀφορμὴν στὸν Καῖρη, ὅπως καὶ στὸν Κοραῖ, νὰ ἐπιχειρήσουν προσέγγιση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ τις ρίζες του, δηλ. διάλογο Χριστιανισμοῦ - Ἑβραϊσμοῦ, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα.

Ἡ Θεοσέβεια μάλλον ἐγκαίνιαζε αὐτὸ τὸ διάλογο. Ἴσως ἦταν ἡ πιὸ διπλωματικὴ σύλληψη πού εἶχε ποτὲ ὁ Ἑλληνισμός. Μὲ τὸ διάλογο αὐτὸ ὁ Καῖρης καὶ ὁ Κοραῖς ἐπιχειροῦσαν τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅχι στὰ στενότατα γεωγραφικὰ πλαίσια, πού τὴν προόριζαν οἱ μεγάλες

δυνάμεις, ἀλλὰ στὴν Οἰκουμένη, ὅπου ὑπῆρχαν παλαιὰ "Ἕλληνες ἢ Ἑλληνίζοντες. Αὐτοὶς, φαντάζομαι, ἦταν ὁ σκοπὸς τῆς Σχολῆς τοῦ Καῖρη, τοῦ λεγόμενου Ὀρφανοτροφείου: Νά ἀναβιώσει τὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξάνδρειας. Δέν ἀποκλείεται νά δανείστηκε καὶ τὴ λέξη ὀρφανοτροφείον ἀπὸ τὸν Ὀριγένη, ὅπου ὀρφανός σημαίνει τὸν στερημένο τοῦ Θεοῦ. «Ὁρια αἰώνια θεοσεβείας μὴ μέταιρε εἰς δέ γῆν τῶν ἀορφανισάντων ἑαυτοῦς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μὴ εἰσέλθης»⁵⁴ (ὑπογ. ἐγώ). Ἀκόμη ὁ Ὀριγένης στό κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον δίνει ἐξήγηση τοῦ χωρίου Ματ. 5, 14 ("Ὑμεῖς ἔστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου: οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὁρους κειμένη") (*Πόλις ἐστὶν ἐπάνω ὁρους κειμένη ἢ ἐν Θεοσεβείᾳ ἐνάρετος πολιτεία*)⁵⁵. Ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας γράφει κεφάλαιο μέ τίτλο: «ὅτι καλὸν ἔξετι νέας ἡλικίας τοὺς παῖδας τοῖς τῆς Θεοσεβείας ἔθεσιν ἐγγυμνάζειν» καὶ αἰτιολογεῖ πρότασή του «ὅ *δὴ καὶ πράττειν σύνθητες παῖσιν Ἑβραίων ἐξ ἀπαλῆς ἡλικίας τοὺς νέους ἀπαντας τοῖς τῆς Θεοσεβείας παιδεύμασιν ἀνατρέφουσι*: τοῦτο δέ καὶ εἰς δεῦρο κατὰ τὴν πατρίον ἔθνος παρὰ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ σπουδάζεται»⁵⁶.

Ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας τοῦ ὁποίου ἀπόσπασμα ἔδωσα, ὁ πρῶτος συγγραφέας Ἑκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καὶ πηγὴ τῶν μετὰ ἀπ' αὐτόν ἱστορικῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἐπικαλούμενος καὶ Χριστιανὸς Ἡρόδοτος⁵⁷, εἶναι, κατὰ τὴ γνῶμή μου, παράλληλα πρὸς τὸν Κλήμη καὶ τοὺς ἄλλους πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁδηγὸς καὶ ἀφορμὴ τῶν φιλοσοφικῶν τοῦ Καῖρη συλλήψεων καὶ στὴ θεολογία. Ὁ Εὐσέβιος, μεταξὺ τῶν ἄλλων, εἶχε σκοπὸ τοῦ ἔργου του («*Χρονικά εἰς λόγους δύο*») νά δείξει ὅτι ὁ Χριστιανισμός, μέ τὸ νά ἔχει τις ρίζες του στὸν Ἰουδαϊσμό, δέν εἶναι κάτι νέο, ἀλλὰ ἔχει παραδόσεις ἀρχαιότερες ἀπὸ κάθε ἄλλο ἔθνος⁵⁸. Ἐκεῖνο, ὅμως, τὸ ἔργο πού φαίνεται νά ἐπηρέασε τὸν Καῖρη στὴ Θεοσεβείᾳ του ἦταν τὸ Ἀπολογητικὸ ἔργο τοῦ Εὐσέβιου, καὶ μάλιστα, ἡ *εὐαγγελικὴ προπαρασκευή*, ὅπου «καταδεικνύει τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἐνθέων ἑβραϊκῶν γραφῶν ἀφ' ὧν ὠφελήθησαν ὁ Πλάτων καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι»⁵⁹. Μερικοὶ τίτλοι ἀπὸ τὰ κεφάλαια τῆς *εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς* εἶναι ἐνδεικτικοί. Παραθέτω μερικοὺς:

1) Ὡς ἡ κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφία τῇ καθ' Ἑβραίους ἐν τοῖς ἀναγκαίοτατοις ἐπηκολούθησεν.

2) Περί τῶν παρ' Ἑβραίους ἠθικῶν

δογμάτων.

3) Περί τοῖς παρ' Ἑβραίοις λογικῆς πραγματείας.

4) Περί τῆς καθ' Ἑβραίους φυσιολογίας.

5) Περί τῆς τῶν νοητῶν φυσιολογίας.

6) Περί τοῦ ὄντος, Μωσέως καὶ Πλάτωνος.

7) Ὅτι θεὸς εἰς ἐστὶ μόνος.

8) Ἀμελίου περὶ τῆς τοῦ Ἑβραίου Θεολογίας.

9) Ἑβραίων καὶ Πλάτωνος περὶ τῶν ἐναντίων δυνάμεων.

10) Περί ψυχῆς ἀθανασίας Ἑβραίων καὶ Πλάτωνος.

11) Περί τοῦ γεννητόν εἶναι τὸν κόσμον.

12) Περί τῆς ἀλλοιώσεως καὶ μεταβολῆς τοῦ κόσμου.

13) Ὡς καὶ νεκροὺς ἐγγεγέρθαι ὁ Πλάτων ὁμοίως τοῖς Ἑβραίων λόγους ἱστορεῖ⁶⁰.

Σέ ὅλα τὰ κεφάλαια εἶναι ἐντονὴ ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὸν Μωϋσῆ, τὴν Ἑβραίων δηλαδὴ πολιτεία καὶ τὴν Πλατωνικὴ⁶¹. Ἐδῶ, ὅπως εἶδαμε, ὑπάρχει ὁ τίτλος:

"Ὅτι καλὸν ἔξετι νέας ἡλικίας τοὺς παῖδας τοῖς τῆς Θεοσεβείας ἔθεσιν ἐγγυμνάζειν."

Ἐδῶ εἶναι πού ἡ πρόταση προέρχεται ἀπὸ σύγκριση τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Μωϋσῆ (Μωσῆ)⁶².

Μεγάλῃ προσπάθεια καταβλήθηκε, κύρια στὸν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ, νά ἀναπτυχθεῖ ὁ διάλογος μετὰ Χριστιανῶν καὶ Ἑβραίων. Σύνθητες θέμα στίς ἐκδόσεις τῶν ξένων θρησκευτικῶν ἐταιρειῶν. Στὸ *Φιλάνθρωπο* π.χ. διαβάσουμε «*Σύγκρισις τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Χριστοῦ*», καθὼς καὶ «*Προφητεῖαι τῶν ἄλλων προφητῶν ἐκτός τοῦ Μωϋσέως, ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς Ἑβραίους*»⁶³, ὅπου σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο διατυπώνεται τὸ ἀκόλουθο πολὺ ἐνδιαφέρον: «οἱ Ἑβραῖοι θέλουν ἐπιστρέψουν εἰς τὸν Χριστιανισμόν» καὶ γι' αὐτὸ ὅσοι τοὺς κατατρέχουν εἶναι **ἀξιοκατηγόρητοι**⁶⁴. Ἐχομε καὶ ὀρισμὸ τῆς θεοσεβείας: «Εὐλάβεια. — Τινὲς μὲν κάμνουσιν ἐπερωτήσεις περὶ τὴν Θεοσέβειαν μέ τοσαύτην κρυότητα, ὥσάν νά ἦταν ὑπόθεσις ὀλοτελοῦς ἀδιαφορίας, ἡ ἀπλὴς περιεργείας... Ἡ Εὐσέβεια ὅμως εἶναι τί σοβαρὸν καὶ σπουδαῖον· ἐξ αὐτῆς κρέμαται ἡ αἰδὸς εὐδαιμονία μας»⁶⁴. Ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ «*Ἀποστολικὸν Διδασκαλεῖον... θεοσεβῶν ἱεροδιδασκάλων*»⁶⁵.

Ἐπειδὴ «οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ἐθνικοὶ ὑπῆρξαν ἀπροκάλυπτα δῶκται τοῦ Χριστιανισμοῦ»⁶⁶, φαίνεται ὅτι, στὴ

Δύση, μέ την ανακατάταξη όλων των πραγμάτων, τόν 18ο αιών., έβαλαν σέ πρόγραμμα αποκάθαρσης καί τούς Έβραίους μέ σκοπό προφανώς τήν επικράτηση μιās νέας θρησκείας, έξωτερικής ένότητας, ενός είδους *οικουμενισμού*, πού επιζητούσε τήν ένότητα όχι τής χριστιανικής πίστης, αλλά τήν άδογματίστη ένότητα του κόσμου, πού άνάγει τήν άρχή της στό Λούθηρο⁶⁷.

Στό Διαφωτισμό άποκρούσθηκε τό *υπερ - φυσικό* καί τό *υπερ - ιστορικό*. "Ετσι είναι αὐτονόητη ή τάση τής κριτικής των πηγών καί τής άποδέσμευσης από τή δογματική έρμηνεία των Γραφών καί τής Όρθοδοξίας⁶⁸.

Ό Καϊρης βαθύτατα "Ελληνας καί πιστός σέ μιá θρησκεία προγονική, όπως προφανώς πίστευε, νόμιζε ότι μπορούσε νά συμβάλει στή συναδέλφωση των λαών όχι μέσα από τήν πολιτική πρακτική, αλλά μέσα από τή θρησκεία. Ό Σχολή του, αναβίωνε τή θεολογική Σχολή τής Άλεξάνδρειας, πού είχε λύσει τό πρόβλημα του έλληνισμού καί χριστιανισμού πρώτα μέ τόν Πάνταινο, στά τέλη του 2ου αϊ. μ.Χ., καί ύστερα μέ τούς διαδόχους του, Κλήμη καί Όριγένη. Βέβαια ή έλευθερία στήν έρευνα άνοιξε δρόμο καί σέ διδασκαλίες πού απομακρύνονταν από τά χριστιανικά δόγματα. Ό Όριγένης, γιά παράδειγμα, δέν ήταν καθαρόαιμος όρθόδοξος. Ό Καϊρης όμως μέ σπάνια εύστροφία καί έλληνική συνείδηση προσπαθούσε μέ τό όλο έργο του νά ανατρέψει τουλάχιστον στό επίπεδο τής θρησκείας τόν "άθεο" αιώνα του Διαφωτισμού καί νά οδηγήσει στίς καθαρά ελληνικές πηγές τής παγδόσμιας σκέψης. Πώς θά έφευγε ή νεόχτιστη έλληνική πολιτεία από τήν Κίρκη του Διαφωτισμού μέ τήν έβραϊκή έξαρση; Μόνο ή μελέτη των σχέσεων των δύο αυτών λαών θά μπορούσε νά δώσει τή λύση⁶⁹. Ό άρνητική θέση του Καϊρη ήταν σαφής άπέναντι στόν ύλισμό, τόν πανθεισμό, τό θεϊσμό, τό φιλανθρωπισμό καί τό φανατισμό γενικότερα⁷⁰. Ό *θεοσεβής* ήταν πάνω άπ' αυτά. Ό Καϊρης έπιχειρούσε ένα διάλογο άνάμεσα στους "Ελληνες καί τούς Έβραίους κατά τό παράδειγμα του διαλόγου, άνάμεσα στους Χριστιανούς καί τούς Μουσουλμάνους"⁷¹, ίσως μέ τήν προοπτική τής επιστροφής στό Θεό καί τής σωτηρίας των Ίουδαίων. "Άλλωστε ό Θεός είχε προορίσει τούς Προφήτες Ένώχ καί Ήλία τόν **Θεοβίτη** γιά νά επιτύχουν τή σωτηρία έπιστροφή των Ίουδαίων. Θά τούς γίνει κλήση από τό Θεό. Στήν κλήση αυτή θά ανταποκρι-

θει μέρος των Ίουδαίων"⁷².

Δέν άποκλείεται ό Καϊρης νά ήθελε τή σωτηρία τους καί παράλληλα νά είχαν ανταπόκριση σ' αυτόν οι διαπιστώσεις γιά τούς Έβραίους των Διαφωτιστών τής Δύσης. Ό Έλληνιστική Αίγυπτος, άλλωστε, ήταν τό όραμα του Καϊρη, όπως καί του Κοραή. Στήν Άλεξάνδρεια ήταν πολλές έκατοντάδες χιλιάδες έξελληνισμένοι Ίουδαίοι⁷³. Ό δρόμος έπρεπε νά περάσει από τήν άποδοχή καί όχι τήν άπόρριψη. Ό Δύση γιά δικούς της λόγους έδινε τό παράδειγμα. Ό Καϊρης μπορεί σέ σχετική έρώτηση νά άπαντοίσε «*Τόν Μωυσήν έχω*», όπως άπάντησε ό άλλος δάσκαλος, Στέφανος Δούγκας, καθηγητής τής φιλοσοφίας στήν Ήγεμονική Άκαδημία του Ίασίου, στό Δωρόθεο Βουλησμά⁷⁴. Γιά τό Στέφανο Δούγκα υποστηρίζεται ότι, σάν μαθητής του Scheiling, έπηρεάστηκε από τό δάσκαλο⁷⁵ όπως καί αντίστοιχο υποστηρίζεται τελευταία καί γιά τόν Καϊρη⁷⁶. Ό Χριστόδουλος Παμπλέκης παλιότερα αντίστοιχα θά υποστηρίξει τή *Θεοκρατία* καί θά μπει στήν ίδια καταδίκη τής Έκκλησίας μέ τόν Καϊρη, μέ άφορμή τόν άφορισμό του Δ. Σοφιανόπουλου⁷⁷. Ό Βολταίρος σέ ένα μεγάλο μέρος του *Φιλοσοφικού Λεξικού* του άσχολήθηκε μέ αρκετές αντιφάσεις, βέβαια, μέ τούς Έβραίους σάν νά ήθελε νά βάλει τίς βάσεις του Διαφωτισμού σέ καθαρό έδαφος. Στό λήμμα Σολομών (Salomon) έγραφε: «Εμείς περιφρονούμε τούς Έβραίους καί ώστόσο ύποστηρίζουμε, πώς οτιδήποτε έχει γραφεί άπ' αυτούς φέρνει τή σφραγίδα τής θεότητας»⁷⁸ καί κάνοντας πράξη δικαιοσύνης, όπως νομίζει, έπιστρέφει στους Έβραίους τό βιβλίο τους, εκδηλώνοντας έτσι μάλλον τό μίσος του πρós τούς Χριστιανούς, παρά πρós τούς Έβραίους⁷⁹. "Αφθονή ή παραγωγή του Διαφωτισμού σ' ή σύγκριση Χριστιανισμού - Έβραϊσμού καί πολύ συχνή ή χρήση του κλασικού εκπροσώπου τής μεσαιωνικής θρησκευτικής φιλοσοφίας, του ραββίνου *Μαϊμονίδη*, ό όποιος συνδύασε τά *Ήθικά Νικομάχεια* μέ τήν *Παλαιά Διαθήκη*, στό έργο του Guide des Egarés⁸⁰. Άποτελούσε κοινό τόπο ότι «ό έβραϊσμός στήν πνευματική περιπέτεια του δικτικού άνθρώπου έχει μιá πρώτη θέση»⁸¹.

Έκείνος όμως πού τάραξε τά νερά τής Εύρώπης μέ ένα σημαντικότερο έργο, τό όποιο αναφέρει καί ό Κοραής καί τό χρησιμοποιεί συχνότατα, είναι ό Johann David Michaelis, συγγραφέας του έργου De l' influence

des opinions sur le langage et du langage sur les opinions⁸². Έβραϊός ό Michaelis καί καθηγητής των Έβραϊκών (Ανατολικών Γλωσσών) στή Γερμανία, κέρδισε μέ αυτό τό έργο του τό βραβείο τής Άκαδημίας επιστημών του Βερολίνου καί έτυχε τής βαθιάς εκτίμησης του d' Alembert. Έρμηνευτής τής Παλαιάς καί Κ. Διαθήκης, είναι αυτός πού ξανάβαλε τίς λέξεις έτυμολογικά στίς ρίζες τους⁸³. Άπό δώ ήταν εύκολος ό δρόμος γιά νά φθάσει στήν *Έρμηνεία* των λέξεων, τήν έπιρροή τους στίς ιδέες καί τελικά στή σύγκριση άρχαίων Έβραίων καί Έλλήνων⁸⁴. Άπολογητικό είναι τό έργο των Μάξ Χορκχάιμερ καί Τεοντόρ Άντόρνο γιά τούς Έβραίους καί τό Διαφωτισμό⁸⁵.

Τελείωσα αυτή τήν άτακτη περιήγηση, πού έκανα, γιά νά έξηγήσω τίς προσπάθειες του Καϊρη άλλα καί του δασκάλου του Κοραή. Προσπάθησαν καί οι δύο γιά λογαριασμό του άνύπαρκτου άκόμη γιά τόν Κοραή καί νεοοπισματο γιά τόν Καϊρη έθνους τους, νά έπιστρέψουν στίς ρίζες. Έπρεπε σ' αυτή τους τήν προσπάθεια νά βρουν ύποστηρικτές καί όχι διώκτες. Τό έργο τους ήταν τεράστιο. Άντίστοιχο μέ του Ευσέβιου Καισαρείας, πού είδαμε, του Κλήμη, του Όριγένη καί του Ίουστινίου. Ό Ίουστινίου, έγραφε γιά τή Θεοσέβεια στό *Λόγο Παρανεητικό πρós Έλληνας*:

«Επει τοίνυν ήμίν ό περί τής αληθούς *Θεοσεβείας* πρόκειται λόγος, (ής ούδέν, όμοι, προτιμότερον τοίς άκινδύνως βιοούν προτηρημένοις είναι νενόμισται, διά τήν μέλλουσιν μετά τήν τελευτήν τουδε του βίου έσεσθαι κρίσιν· ήν ού μόνον οι ήμέτεροι κατά Θεόν κηρύττουσι πρόγονοι, προφηταί τε καί νομοθέται, άλλα καί οι παρ' ήμίν νομισθέντες είναι σοφοί, ού ποιηταί μόνον, άλλα καί φιλόσοφοι οι τήν αληθή καί θεϊαν έπαγγελλόμενοι παρ' ήμίν ειδέναι γνώνσιν) έδοξε μοι καλώς έχειν, πρώτων μέν τούς τής *θεοσεβείας* ήμών τε καί ήμών έξετάσαι διδασκάλους, οίτινες καί όσοι, καί καθ' ούς γεγόνασι χρόνους· ήν οι μέν πρότερον τήν ψευδώνυμον *θεοσεβείαν* παρά των προγόνων παρειληφότες, νυν γούν αισθόμενοι, τής παλαιάς εκείνης απαλλαγώσι πλάνης· ήμεις δέ, σαφώς καί φανερώς ήμās αυτούς άποδείξωμεν τή των κατ' Θεόν προγόνων επομένους *θεοσεβεία*.

Τίνας τοίνυν, ω άνδρες Έλληνες, τής *θεοσεβείας* ήμών διδασκάλους είναιφατε; Τούς ποιητάς;

"Αρξομαι τοίνυν από του πρώτου παρ' ήμίν προφήτου τε καί νομοθέ-

του Μωϋσέως, πρότερον τούς χρόνους καθ' οὓς γέγονε μετά πάσης ἀξιοπίστου παρ' ὅμιν μαρτυρίας ἐκθέμενος. Οὐ γάρ ἀπὸ τῶν θεῶν καί παρ' ἡμῖν ἱστοριῶν μόνον ταῦτα ἀποδεῖξαι πειρῶμαι, αἷς ὑμεῖς οὐδέπω διὰ τὴν παλαιὰν τῶν προγόνων ὡμὴν πλάνην πιστεύειν βούλεσθε, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὑμετέρων, καὶ μηδὲν τῇ ἡμετέρα θρησκείᾳ διαφερουσῶν ἱστοριῶν ἵνα γνῶτε ὅτι πάντων τῶν παρ' ὡμῖν εἶτε σοφῶν, εἶτε ποιητῶν, εἶτε ἱστοριογράφων, ἢ φιλοσόφων, ἢ νομοθετῶν *πολλῶ πρεσβύτατος γέγονεν ὁ πρῶτος τῆς θεοσεβείας διδάσκαλος ἡμῶν Μωϋσῆς γεγωνῶς*, ὡς δηλοῦσιν ἡμῖν αἱ τῶν Ἑλλήνων ἱστορίαι»⁸⁶.

Ἀκόμα σαφέστερες γίνονται οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ Καίρη καὶ τῆς συγγένειά τους μὲν τὸν ἐβραϊσμό ἀπὸ μία παρατήρησή του στὶς Σημειώσεις τῆς *Θεοσεβείας*, ὅπου ἐπιχειρεῖται καὶ ἡ θεωρητικὴ ἀναίρεσις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Γράφει ὁ Καίρης: «Ὅτι δὲν ἐγίνε μεταβολὴ τῆς πρώτης θρησκείας (τῆς Ἑβραϊκῆς), ἀλλ' εἶδος αἰρέσεως (τῆς Χριστιανικῆς), τὸ καταλαμβάνομεν καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐθίμων καὶ τῶν μυστηρίων τῶν Ἑβραίων... Εἰς τὴν ἀρχὴν δὲν βέπομεν κανένα σκοπὸν μεταβολῆς, διότι καὶ ὁ Ἀρχηγὸς αὐτὸς δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπὸν, εἰμὴν νὰ κάμῃ τὸν λαόν αὐτὸν ἠθικότερον, καὶ πνευματικώτερον, τούτέστιν νὰ μὴ φαρισαίῃ ἀλλὰ νὰ *ἐσσηνίζῃ*»⁸⁷ (ὑπογ. ἐγώ).

«Σιωνιστὴς» ἢ «φιλοσημίτης» ὁ Καίρης; Ἡ ἐρώτησις ἔχει ἐπαναληφθεῖ στὸ μακρινὸ ἐλληνικὸ παρελθόν γιὰ τὸν κατ' εὐθείαν πνευματικὸ καὶ ὁμοιόδεάτη, ὅπως νομίζω, βυζαντινὸ πρόγονο τοῦ Καίρη, τὸν **Ἰουλιανό**.

Οἱ ἀπάντησεις καὶ στὶς δύο περιπτώσεις παραμένουν ἀσαφεῖς καὶ ἀνακριβεῖς. Καί στὶς δύο αὐτὲς ἱστορικὲς προσωπικότητες βάρυνε ἡ ἐλληνολατρία καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ τῆς σκέψης τους στὴν προσπάθεια νὰ φέρουν θρησκευτικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Ὁ θαυμασὸς καὶ τῶν δύο πρὸς τὴν ἐλληνικὴ κλασικὴ παράδοσι τούς ὁδήγησε στὴ μελέτη τῶν Ἑβραίων καὶ τῇ βαθύτερη κριτικῇ ἀντιμετώπισι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Καίρης ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἐπιλέγει στὴ δική του ἐποχὴ, τὴν ἐποχὴ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τὸν Ἰουλιανό. Δῆλωνα ἔτσι ἔμμεσα ἀλλὰ μὲ σαφήνεια ὅτι ἦταν ἀντίθετος μὲ τὸ νόμο τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τὸν κανόνα ἡ' τῆς ζ' συνόδου «Περὶ Ἰουδαίων»⁸⁸. Ὁ Ἰουλιανὸς ἀντίστοιχα στὰ ἔργα του δείχνει νὰ ἐκτιμᾷ τούς Ἑβραίους καὶ τὸ θεό

τους. Τούς προστατεύει καὶ διατυπώνει πρὶν ἀπὸ τὸν Καίρη τὴν ἀποψή του γιὰ τὸ Χριστιανισμό· ἀποτελεῖ καὶ γι' αὐτὸν, ὅπως καὶ γιὰ τὸν Καίρη, ὅπως εἶδαμε πρὶν, *ἰουδαϊκὴ αἵρεσις*⁸⁹. Τὸ λάθος τοῦ Καίρη, ἴσως, ἦταν πῶς

ἐγίνε κληρικὸς. Παράδοξο⁹⁰. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Αἴγυπτος ἔφερνε πολὺ κοντὰ στὸν ἐλληνισμό. Μιά μερίδα τῶν Ἑλλήνων τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀκολουθοῦσε αὐτὸ τὸ δρόμο. Αὐτὸν πῆρε καὶ ὁ Καίρης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στρατηγὸς *Μακρυγιάννη*, Ὁράματα καὶ θάματα, Μεταγραφή Ἀ.Ν. Παπακώστα. Μορφωτικὸ Ἰδρυμ. Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθῆναι 1983, σ. 177. Βλ. καὶ Ἀπομνημονεύματα Ἐπιμέλεια Βλαχογιάννη, τ. 2, σ. 129, 104.
2. Δηλ. ἀρχηγὸς νέας θρησκείας.
3. Ὁράματα καὶ θάματα, ὅ.π., σ. 177.
4. Ὁράματα καὶ θάματα, ὅ.π., σ. 178. Πρβλ. καὶ σ. 179, 180, 181, 182, 183, 184.
5. Ὁράματα καὶ θάματα, ὅ.π., σ. 179.
6. Ὁράματα καὶ θάματα, ὅ.π., σ. 184, 187. Βλ. Τὸ Λεξιλόγιό τοῦ Μακρυγιάννη. Ἐκδόσις Ἑρμῆς, 1983, τ. 1 - 3.
7. Βλ. Σ. Γουνελά, Ὁ ἀγράφματος Μακρυγιάννης. Περ. Σύνταξι, τεύχ. 22, Ἀπρ. - Ἰουν. 1987, σ. 45.
8. Βλ. J. Bouchard, Γεώργιος Τερτσέτης. Βιογραφικὴ καὶ Φιλολογικὴ μελέτη (1800 - 1843). Ἀθῆνα 1970, σ. 130, σμ. 3. Βλ. καὶ σ. 129.
9. Γ. Βαλέτα, Χριστόπουλος Ἀπαντα. Ἀθῆνα 1969, σ. 139, 537, 609.
10. Ἀμβροσίου Φραντζή, Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, τ. Δ', ἐν Ἀθῆναις 1841, σ. 227, σμ. 1 καὶ 228.
11. Ἀρχ. Θεόφιλος Σιμόπουλος, Ὁ Ἀθηνῶν Νεόφυτος ὁ Ε' ὁ ἀπὸ Τаланτίου καὶ Θερμοπυλῶν (1762 - 1861), Ἀθῆνα 1983, σ. 111. Τελευταῖα ἔχουν αὐξηθεῖ οἱ πληροφορίες μὲς γιὰ τὸν Καίρη καὶ ὅσα θέματα σχετίζονται μὲ αὐτόν. Κύρια βλ. Γ.Δ. Μεταλληνοῦ, Παράδοσι καὶ Ἀλλοτριώσι. Τομὲς στὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴ Μεταβυζαντινὴ περίοδο. Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθῆνα 1986, σ. 325 - 402 καὶ τοῦ ἴδιου, Δύο Κεφαλῆνες Ἀγωνισταὶ ἀντιμέτωποι, Κ. Φλαμιάτος (1786 - 1852) καὶ Κ. Τυπάλδος (1795 - 1867). Λευκωσία 1980, σ. 15, 16, 17, σμ. 51, σ. 23. Ἀκόμη βλ. τοῦ ἴδιου, Ὁρθόδοξια καὶ Ἑλληνικότητα. Προσεγγίσεις στὴ Νεοελληνικὴ Ταυτότητα, ἐκδόσεις Μῆνυμα, Ἀθῆνα 1987, σ. 87, 98. Γενικά ὅλο τὸ βιβλίο εἶναι βοηθητικὸ τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν κατανόησι τοῦ καίριοι φαινομένου. Τοῦ ἴδιου, Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν κατὰ τὸν ΙΟ' αἰ., Ἀθῆνα 1977, σ. 66, 80, 190, 354.
12. Βλ. Γ. Καρᾶ, Καίρης - Κούμας. Δύο πρωτοπόροι δάσκαλοι. Ἐκδόσεις Gutenberg, Ἀθῆνα 1977 καὶ κύρια τὸ «Πέταλον», τεύχ. 40, Ἄνδρος 1984, ὅπου τὰ Καίρικὰ Σύμμεκτα, τοῦ Δ. Πολέμη.
13. Γ. Μεταλληνοῦ, Παράδοσι καὶ Ἀλλοτριώσι, ὅ.π., σ. 330.
14. Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσω τὴν ἀδυναμία νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ χωρὶς τὴν κυριότερη πλευρά του, τὸ θρησκευτικὸ διαφωτισμὸ. Ἐκεῖ ἀκριβῶς θὰ δοῦμε τὴν τεράστια διαφοροποίησι τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπὸ τὸν δυτικόν.
15. Κ. Σιμόπουλου, Ἰδεολογία καὶ ἀξιοπιστία τοῦ Μακρυγιάννη, Ἑρμῆς, Ἀθῆνα 1986, σ. 109.
16. «Ἀνατροπὴ τῆς θρησκείας τῶν Ἑβραίων ὑπὸ τοῦ Ραββίνου Σαμουήλ, κατὰ μετάφρασιν Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη» Ἀθῆναι χ.χ./ (Φωτοτυπ. ἀνατύπωση τῆς ἐκδ. τοῦ Ναυπλίου τοῦ 1835). Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ καὶ τὶς ἐκδόσεις του, βλ. Ζ. Μουρούτη - Γκενάκος, Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης (1731 - 1800) καὶ ἡ συμβολὴ αὐτοῦ εἰς τὴν παιδείαν τοῦ γένους. Ἀθῆναι 1979, σ. 174 - 175.

17. «Ἐπιστολὴ Ἀπολογητικὴ ἐνὸς Μαρκίω-νος Φραγκίσκου Ἀλβεργάτου Καπακέλλου κατὰ τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Κύρ Ἀββᾶ Κομπανγῶ-νου, ἀναστρεφομένης περὶ τὴν ὁμοίτητα νεω-στί παρ' ἐκείνου ἀνακαλυφθεῖσαν. Ἀναμέσων Ἑβραίων καὶ Ἑλλήνων. Μεταπεφρασμένη ἐκ τῆς Ἱταλικῆς γλώσσης εἰς τὸ ἀπλο - Ἑλληνικόν. Ἐνετίῃσι 1802 παρὰ Πάνω Θεοδοσίῳ τοῦ ἐξ Ἰω-αννίνων». Πρωτοβγήκε στὰ Ἱταλικά τὸ 1793 στὴ Λειψία: Lettera di un marchese Francesco Albergati Capaceli in Apologia alla lettera del Sig. Ab. Compagnoni. Quella che verte sulla conformita da lui ultimamente scoperta infra Ebrei e Greci. Lipsia 1793. (Βλ. Στ. Καββάδα, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Χίου Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Ἱστορικὴν βιβλίαν μέχρι τοῦ 1973. Ἀθῆναι 1975, σ. 30). Γιὰ ἀλλὰ ἀπάντησι στὸν Κομπανγῶν πού ἐγίνε στὴν Ἀπολογία ἱστοριοκριτικὴ (Τεργέστη 1814), βλ. Γ. Λαδᾶ, Ἰ συνοπτικὴ ἱστορία τῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τεργέστης, II Βιβλιογραφία τῶν Ἐντύπων πού ἐκδό-θηκαν ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες τῆς Τεργέστης. Ἀθῆνα 1976, σ. 78, ἀρ. 29.
18. Χρ. Θεοδωράτου, Βιογραφία Ἡλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου, συντεθείσα παρ' αὐτοῦ τοῦ ἱ-δίου. Ἐκδόσεις Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσός». Ἐπιστημονικαὶ διατριβαί, ἀρ. 6. Ἐν Ἀθῆναις 1974, σ. 102, 140.
19. Ἡ Ζερβοῦ Ἰακωβάτου, Τὰ γενέθλια καὶ ἡ νομοθεσία τῶν Ἑβραίων, Κεφαλληνία 1862, σ. 203.
20. Ἡ Ζερβοῦ Ἰακωβάτου, τὰ γενέθλια καὶ ἡ νομοθεσία τῶν Ἑβραίων, ὅ.π., σ. 204, 209, 211.
21. Ἀνδρέα Λασκαράτου, Ἀπαντα. Εἰσαγωγή - Σημειώσεις - Γλωσσάριο - Κριτικὴ Ἀνθολογία - Βιβλιογραφία Ἀλέκου Παπαγεωργίου. Ἐπιμέλεια Ἀντῶν Μοσχολάκη. Ἐκδόσεις «Ἀτλας», Ἀθῆνα 1959, τ. Γ', σ. 63, στ. 21 - 27.
22. Ἀ. Λασκαράτου, ὅ.π., σ. 63 - 64 καὶ 65 - 66, στ. 162 - 177.
23. Σπ. Τρωιάνου, Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία στὰ Ἰόνια νησιά τὸ 19ο αἰῶνα. Οἱ Συνταγματικὲς διατάξεις. Πρακτικὰ συμποσίου 1984 «Τὸ Ἰόνιο: Περιβάλλον - κοινωνία - πολιτισμός», Ἀθῆνα 1984, σ. 224 - 225. Βλ. καὶ Σπ. Ἀβούρη, Τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῆς Ἐπτανήσου 1815 - 1867. Ἀθῆναι, 1965, σ. 61.
24. Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ, Οἱ σπουδὲς τοῦ Κ. Τυπάλδου Ἰακωβάτου (1795 - 1867). Ἀνάπτυσι ἀπὸ τὸ «Δελτίον τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας Κερκύρας» (ἀρ. 15), Κέρκυρα, 1978, σ. 155, 156, 157, 158, 167.
25. Ντ. Κονόμου, Ζακυνθινὰ Χρονικά (1485 - 1953). Ἀθῆνα 1970, σ. 51 καὶ 27.
26. Ντ. Κονόμου, Ζακυνθινὰ Χρονικά, ὅ.π., σ. 102. Βλ. καὶ βιβλιογραφία Σπυρ. Δέ - Βιάζη, Ἡ Ἑβραϊκὴ κοινότης ἐπὶ Βενετοκρατίας, Πανρασός 14 (1891) καὶ Σέργιου Ραφτάνη, Ἰουδαϊκὰ, Ζακύνθος 1860, βλ. καὶ σ. 183, ὅπου πλούσια σχόλια τοῦ Κονόμου πᾶν σ' αὐτὸ τὸ Χρονικόν.
27. Ντ. Κονόμου, ὅ.π., σ. 185.
28. Richard Clogg, Σύντομη ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας. Μετάφρασι Χάρης Φαντεᾶς, Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, Ἀθῆνα 1984, σ. 121.
29. Βλ. πρόχειρα Ἀδ. Κοραῖ Ἀλληλογραφία, ΟΜΕΔ, τ.Δ', σ. 323 - 33 καὶ ὅλα τὰ Προλεγόμενα καὶ τοὺς Διαλόγους. Δὲν ὑπεσιέρχομαι στὸ τεράστιο θέμα τῶν θρησκευτικῶν ἀπόψεων τοῦ

Κοραή. 'Ενδεικτικά μόνο, βλ. Ε.Θ. Παναγιώτου - 'Ιωαννίδη. 'Η θρησκευτικότητα του Κοραή και οι ιδέες του για την αναμόρφωση της 'Εκκλησίας. 'Ανάπτυο από Νέα 'Εστία, 'Αθήνα, 1983.

Μπορώ όμως να ισχυριστώ ότι οι σχετικές μελέτες γύρω απ' αυτό το θέμα δέν ανάγονται στις ρίζες της σκέψης του Κοραή με αποτέλεσμα να αδικείται αδικαιολογητά.

30. 'Ο *Περί τών 'Ελληνικών Συμφερόντων Διάλογος*, (1824). Προτάσσεται στά Πολιτικά του Πλουτάρχου, σ. 29.

31. *Διάλογος*, δ.π., σ. 163 - 165.

32. *Διάλογος*, δ.π., σ. 165, σημ. κκ.

33. *Διάλογος*, δ.π., σ. 167 Essai sur la régénération phys., moral. et politiq. des Juifs (1789).

34. *Διάλογος*, δ.π., σ. 167.

35. *Συνέκδημος 'Ιερατικός*, περιέχων τās δύο πρόσ Τιμόθεον και τήν πρόσ Τίτον, επιστολάς 'Αποστόλου Παύλου, με δύο κοινās μεταφράσεις, καί ἐξηγήσεις διεξοδικās. 'Εν Παρισίοις 1831, σ. 75, 78, 258, 232 (ή αἰρέσεις τών ἐπονομασθέντων Γνωστικῶν (Gnostiques), μίγμα τερατώδεις Χριστιανισμοῦ, 'Ιουδαϊσμοῦ καί Νεοπλατωνισμοῦ), 394, 395.

36. 'Υπογραμμίζω ἐνῶ. *Συνέκδημος*, δ.π., σ. 350 - 351. Πρβλ. καί 'Ατακτα, τ. 3, σ. 436. ('Ημεῖς ἕνα μόνον ὕψιστον θεόν σεβόμεθα).

37. 'Ατακτα, τ.2, σ. γλγ', νδ'.

38. 'Ατακτα, τ.2, σ. ριη', σημ. 1, ριζ'.

39. Γιά τή χρήση τοῦ Κλήμη 'Αλεξανδρείας ἀπό τόν Κοραή καί τούς Διαφωτιστές τῆς Δύσης, βλ. Γ.Δ. Μεταλλήνου, Παράδοση καί 'Αλλοτριώση. 'Εκδόσεις Δόμος, 'Αθήνα 1986, σ. 184, 185, σημ. 105, 106. Θά προσθέσω καί τήν ἰδιαίτερη χρήση τῆς Π. Διαθήκης καί τίς πολλές ἐρμηνείες σ' αὐτή.

40. 'Αδ. Κοραή. Σημειώσεις εἰς τό Προσωρινόν Πολιτεῖμα τῆς 'Ελλάδος τοῦ 1822 ἐτους. 'Υπό Θ. Βολίδου, 'Εν 'Αθήναις 1933, σ. κβ', 8 - 20, 134.

41. Σημειώσεις, δ.π., σ. 19.

42. Σημειώσεις, δ.π., σ. 21, 134.

43. 'Αδ. Κοραή. Προλεγόμενα στοὺς 'Αρχαίους 'Ελληνες συγγραφεῖς. 'Εκδόση Μορφωτικοῦ 'Ιδρυμάτος 'Εθν. Τραπεζῆς, 'Αθήνα, 1984, σ. ιζ' - ιη', 444.

44. *Σάλπισμα Πολεμιστικῶν*. 'Εν 'Αλεξανδρείᾳ. 'Εκ τῆς ἐλληνικῆς τυπογραφίας 'Ατρομήτου τοῦ Μαραθωνίου. Χ Η ΗΗΗΙ (1801), σλ. 18.

45. *Σάλπισμα* δ.π., σ. 12, 18. Στό *Σάλπισμα* ἀκόμη ὁ Κοραή παρομοιάζει τήν κατάσταση τών 'Ελλήνων ὡς ἀντίστοιχη ἐκείνης τών 'Ιουδαίων, ὅταν ὁ Θεός διά μέσου τοῦ Μωσῆ τοῦ φοβέριζε μέ κατάρεις. Βλ. σ. 15. Στὴν *Ἀδελφική Διδασκαλία*, πάλι, πολλὰ τὰ παραδείγματα τὰν παραγγελίων τοῦ Θεοῦ πρόσ τούς 'Ιουδαίους καί ἀπό τῆ Νέα Διαθήκη ἐπαναλαμβάνει τό «Οὐκ ἔνι 'Ιουδαίος, οὐδέ 'Ελληνας... πάντες γάρ ὑμεῖς εἰς ἑστέ ἐν Χριστῷ 'Ιησοῦ», σ. 40.

46. Δ. Πασχάλη, Θεόφιλος Καίρης, ἐν 'Αθήναις 1928, σ. 14, 15.

47. Les Caractères de Théophraste... Par Coray. A Paris, L' an VI (1799), σ. IX.

48. Les Caractères, o.p., s. XV.

49. *Συνέκδημος 'Ιερατικός*, δ.π., σ. 104., Μητροπολ. Πλάτ., σ. 188. 'Ατακτα, τ.2, σ. ογ', 'Ατακτα, τ. 4, μέρος α', σ. 176. 'Ατακτα, τ.5, σ. 268. 'Ατακτα, τ.3, σ. 259. Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι Μέρους Τρίτου, ἐν Παρισίοις 1811, σ. πζ' (ἐδῶ γίνεται λόγος γιά τόν ἀληθινὸ θεὸ κατὰ Κοραή).

50. Δ. Πασχάλη, δ.π., σ. 99.

51. Δ. Πασχάλη, δ.π., σ. 100, 101, 102, 227. Γ. Μεταλλήνου, Παράδοση καί 'Αλλοτριώση, δ.π., σ. 363, σημ. 40.

52. *Κλήμη, Προπρεπτικῶς* Χ, σ. 63, 68. Οἱ παραπομπές γίνονται στὴν ἐκδόση Βιβλιοθήκῆς τών 'Ελλήνων Πατέρων καί 'Εκκλησιαστικῶν συγγραφῶν, τ. 7, μέρ. Α' καί τ. 8, μέρ. Β', σ. 245, 20.

53. *Στρωματεῖς* Α', 4 - 5, τ. Α', μ.β', σ. 244 - 245.

54. 'Εκ τών 'Ωριγόνους εἰς *Παροιμίας* Σολομώντος. 'Εξηγήσεων, κεφ. ΚΓ', τ. 16, σ. 214. 'Αλλωστε εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Σχολὴ τοῦ Καίρη εἶχε μαθητὲς ἀλλοδαποὺς. 'Ελληνες μεγάλης ἡλικίας καί πλούσιους (Γ. Καρὰ, Καίρης - Κούμας, δ.π., σ. 48, 49, 50). Μ. Σχινάς, 'Επιστολαὶ καί ἀνακεφαλαιώσεις εἰς τὸ βιβλίον, οὐ ἡ ἐπιγραφή, τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικά συγγράμματα Κ. Πρεσβυτέρου καί Οἰκονόμων τοῦ ἔξ Οἰκονόμων κ.λπ., 'Αθήναι 1865, σ. 31. 'Ακαδημία τοῦ Καίρη' ὀνομάζει ὁ Τατάκης τὸ 'Ορφανοτροφεῖο. (Β.Ν. Τατάκη, Θεόφιλος, Καίρης, 'Διαβάζω», ἀρ. 106, 21.11.84, σ. 20). 'Ο ἴδιος ὁ Καίρης ἐξωρίζε καθαρά τὸ 'Ορφανοτροφεῖο ἀπὸ τῆ Σχολῆ. Τὸ Σχολεῖο θά ἦταν γιά τὸν ὅλους, ὁχι μόνον γιά τὰ ὀρφανά. (Γ. Καρὰ, Καίρης, - Κούμας, δ.π., σ. 46).

55. 'Ωριγόνους εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον. 'Αποσπάσματα ἐκ τών Σειρῶν τών Εὐαγγελίων, τ. 14, σ. 261, ἀρ. 94.

56. *Εὐσεβίου Καίσαρείας*, Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ IB', Ιζ τ. 26, σ. 79.

57. Βλ. *Εὐσεβίου ὁ Καίσαρείας*, 'Βιβλιοθήκη 'Ελλήνων Πατέρων καί 'Εκκλησιαστικῶν Συγγραφῶν», Ι' 'Εκδόσις τῆς 'Αποστολικῆς Διακονίας τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος Ι', 'Αθήνα 1959, τ. 19, σ. 185.

58. *Εὐσεβίου ὁ Καίσαρείας*, δ.π., τ. 19, σ. 190.

59. *Εὐσεβίου ὁ Καίσαρείας*, δ.π., τ. 19, σ. 193.

60. *Εὐσεβίου ὁ Καίσαρείας*, δ.π., τ. 26, σ. 11 - 12. Τούς ἀκριβεῖς τίτλους βλ. ἑσωτερικά πρὶν ἀπὸ τὰ κείμενα.

61. *Εὐσεβίου ὁ Καίσαρείας*, δ.π., τ. 26, σ. 77, 5 - 10.

62. *Εὐσεβίου ὁ Καίσαρείας*, δ.π., τ. 26, σ. 78. Βλ. τὸ ἀπόσπασμα, ὅπως τὸ ἔχω ὀώσει στό κείμενο τῆς σημ. 56.

63. 'Ο Φιλάνθρωπος, σ. 1, 113, 137 - 140. Δυστυχῶς μοὺ λείπει τὸ ἐξώφυλλο. Πρόκειται γιά βιβλίον ποὺ ἐκτός ἀπὸ ἄλλα θέματα, ἀναπτύσσει μελεπομέρειες εἰς κινήσεις καί τὸ ἰδρυτικὸ τῶν ἱεραποστολικῶν ἐταιρειῶν.

64. 'Ο Φιλάνθρωπος, σ. 34.

65. 'Ο Φιλάνθρωπος, σ. 94.

66. 'Α. Δελημπαση, 'Η αἰρέσις τοῦ Οἰκουμενισμοῦ, 'Αθήναι 1972, σ. 183 - 185.

67. 'Α. Δελημπαση, 'Η αἰρέσις τοῦ Οἰκουμενισμοῦ, δ.π., σ. 98 - 101.

68. 'Αναστ. Γιαννάρῳ, 'Ο 'Αγγλικὸς 'Εμπειρισμὸς καί ὁ Γαλλικὸς Διαφωτισμὸς. 'Εκδόσεις Παπαζήση, 'Αθήναι 1976, σ. 103.

69. Βλ. 'Αρ. 'Ι. 'Ανδρόνικου, 'Ο 'Ιουδας διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ι.Χ.Ι., σ. 26 ἀλλὰ καί γενικότερα τὸ βιβλίον. 'Ακόμη γιά τὸ Στράβωνα ὡς πηγὴ τῶν 'Εβραίων, βλ. Dietrich Eckart, Σιωνισμός. 'Απὸ τῶν Μωσῆ στὸν Λένιν, ἐκδ. 'Ελευθερὴ σκέψις, 'Αθήνα 1985, 2η ἐκδ., σ. 12. Βλ. καί 'Ανδ. Δενδρινόυ, 'Ελληνισμὸς - Σιωνισμὸς, ἐκδ. 'Ελευθερὴ Σκέψις, 'Αθήνα 1983, Γ' ἐκδ.

70. Δ. Πολέμη, 'Ο Καίρης εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτοῦ, Πέταλον, τεύχ. 4, 'Ανδρος 1984, σ. 124.

71. 'Αστ. 'Αργυρίου, Δυνατότητες ἐνός νέου διαλόγου μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καί Μουσουλμανισμοῦ. Θεσσαλονίκη 1979. 'Ανάπτυο ἀπὸ 'Επιτηρίδα Θεολογ. Σχολῆς Θεσσαλ. τ. 24/.

72. 'Α. Δελημπαση, 'Η ἐποχὴ τοῦ 'Αντιχρίστου, β' ἐκδ. 'Αθήναι 1981, σ. 116.

73. 'Αντρέ Μπονάρ, 'Ο 'Αρχαῖος 'Ελληνικὸς Πολιτισμὸς, μετφρ. 'Ε. Γαριδῆ, τ. 3, ἐκδ. 'Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη Θεμέλιο, 'Αθήνα 1983.

74. Ν. Ζαχαρόπουλου, Δωρόθεος Βουλῆμας. Θεσσαλονίκη 1969, σ. 157, 141.

75. Ν. Ζαχαρόπουλου, Δωρόθεος Βουλῆμας, δ.π., σ. 156 - 157.

76. Δ. Πολέμη, 'Ο Καίρης καί ἡ Γερμανικὴ Φιλοσοφία, Πέταλον, τεύχ. 4, 'Ανδρος 1984, σ. 117 - 123.

77. Φ. 'Ηλιού, 'Η σιωπὴ γιά τὸ Χριστόδουλο Παμπλέκη, 'Τὰ 'Ιστορικά», τ. 2, τεύχ. 4, Δεκ. 1985, σ. 389, 404.

78. Voltaire, Dictionnaire Philosophique, Garnier - Flammarion, Paris 1964, σ. 349.

79. Guido de Reggiero, L'eta dell' Illuminismo, vol. 2, Editori Laterza, Bari 1972, σ. 370.

80. Βλ. Ernst Bloch, Droit naturel et dignité humaine. Payot, Paris 1976, σ. 47, 51 καί 'Ιουδαίοι καί 'Ιουδαϊσμός στὸν τόμο: 'Ιστορία τῆς 'Ανθρωπότητος (Unesco), τ. VA, σ. 57 ἀλλὰ καί ὅλο τὸ ἄρθρο, σ. 245 - 262, Γιά τὸ Μαιμονίδη, βλ. σ. 245, σημ., βλ. καί τ. νβ', σ. 288 - 297.

81. Franco Michellini Tocchi, La Letteratura Ebraica Sansoni - Accademia, Milano 1970, σ. 8.

82. Johann David Michaelis, De l' influence des opinions sur le langage et du langage sur les opinions. Nouvelle impression en facsimile de l' édition de 1762 avec un commentaire par Helga Manke et un préface par Herbert E. Brekle. Friedrich Frommann Verlag (Gunter Holzboog) Stuttgart - Bad Cannstatt 1974. Γιά τίς πηγὲς τοῦ Κοραή ἀπὸ τὸν Michaelis ἐτοιμάζω εἰδικὸ ἄρθρο. Βλ. πρόχειρα 'Α. Κοραῆς, 'Αλληλογραφία, ΟΜΕΔ, Γ187.

83. Michaelis, δ.π., σ. XII - XIII, 23.

84. Michaelis, δ.π., σ. 202 - 203.

85. *Μὰς Χορκχάιμπερ - Τεοντόρ 'Αντόρνο*, 'Η διαλεκτικὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ. 'Υψίλον, 'Αθήνα, 1986, σ. 194 κ.μ. (Στοιχεῖα τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Τὰ ὅρια τοῦ Διαφωτισμοῦ). 'Ενδιαφέρον γιά τίς θρησκευτικὲς καινοτομίες στό Διαφωτισμὸ καί τὴν προβληματικὴ τῶν σχέσεων 'Ισραηλιτῶν καί Χριστιανῶν παρουσιάζει ὁ συλλογικὸς τόμος Enlightenment and Romanian Society, Edited by Pompiliu Teodor. Dacia Cluj - Napoca, 1980, σ. 55 - 67, 260 κ.μ.

86. 'Ιουστίνου, Λόγος Παινετικὸς πρόσ 'Ελλήνας, δ.π., τ. 4, σ. 14, 20. Βλ. καί πίνακα λέξεων Θεοσεβεία, Θεοσεβεῖς.

87. *Τὰ Καίρια*. 'Εκ τῆς ἐφημερίδος ὁ Αἰών. Μετατυπωθέντες εἰς φυλλάδιον παρὰ Γ.Α. 'Εκ τῆς τυπογραφίας Π.Κ.Π. 'Εν Σύρῳ 1839», σ. 16 - 17. 'Ο Αἰών εἶναι φ. ἀρ. 110 - 111, 12 Νοέμβρ. 1839. Βλ. καί Γ. Κορομπλάς, Οἱ 'Εβραῖοι εἰς τὰς ἀρχαῖας 'Αθήνας, περ. τὰ 'Αθηναϊκά, τεύχ. 16, Σεπτ. 1960, σ. 19. Γιά τούς 'Εσραίους καί τὸν «κομμουνιστικὸν» τους χαρακτήρα βλ. Καρλ. Κάουτσκι, 'Η καταγωγὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μετάφραση - Ἐπιμέλεια Γιάννη Ν. Βιστάκη, ἐκδ. 'Αναγνωστίδη, 'Αθήναι (χ.χ.), σ. 339, 342 κ.ά. Γιά τὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι γέννημα «ἰουδαϊκομεσσιανικῶν κινήσεων», βλ. 'Αρχιμ. Βασ. Στεφανίδη, 'Εκκλησιαστικὴ 'Ιστορία Δ' ἐκδ. 'Αθήναι 1978, σ. 679 καί λήμμα 'Ιουδαῖοι, σ. 844.

88. Παν. Ζέπος, Μιχαὴλ Φωτεινόπουλου Νομικόν Πρόχειρον (Βουκουρεστίον 1765). Τὸ πρῶτον ἐκδιδομένον ἐκ χειρογράφοις κώδικος τοῦ κρατικοῦ ἀρχείου τοῦ 'Ιασιού. 'Αθήναι 1959, σ. 257 ἐκδόση τοῦ 1982 τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν με συνεργασία τοῦ Val. Al. Georgescu, σ. 356.

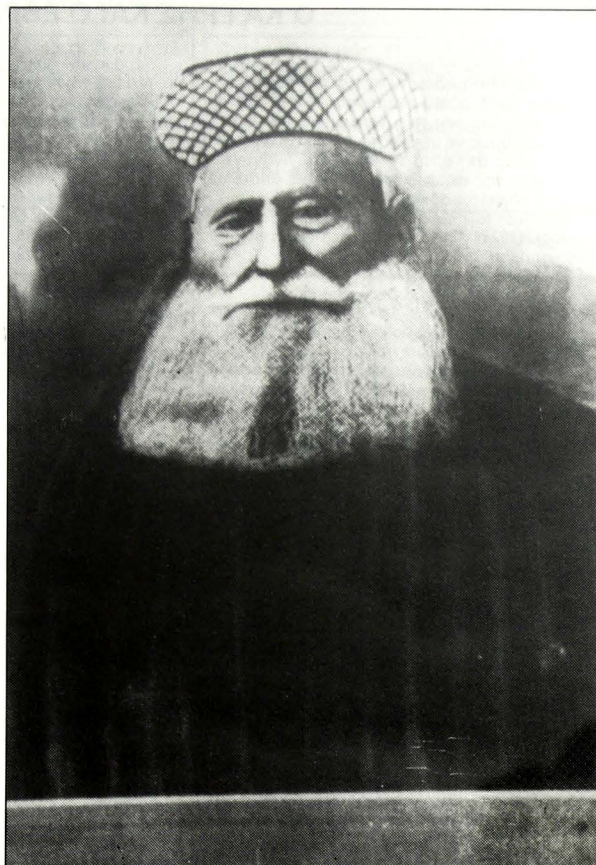
89. Βλ. P. Athanassiadi - Fowden, Julian and Hellenism. An Intellectual Biography. Clarendon, Press, Oxford 1981, σ. 163 καί σημ. 10. Τίς ἐπιστολές τοῦ 'Ιουλιανῶν με τίς ἀπόψεις γιά τούς 'Εβραίους βλ. Γ. Βουρνάς, 'Ιουλιανός. 'Επιστολαί. Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια. 'Εκδ. 'Ι. Ζαχαρόπουλος, ἀρ. 84, σ. 121, 209, σημ. 3 κ.ά. Πολὺ εὐστοχῇ ἡ παρατήρησις τοῦ Κυδωνιάτι βιογράφου τοῦ Καίρη, 'Ιωάννη Καραμπλά, ποὺ συνδέει τὸ ἀναγεννητικὸ ἔργο τοῦ Καίρη με ἐκεῖνο τοῦ 'Ιουλιανῶν. Πρβλ. 'Ιω. Καραμπλάς, 'Ιστορία τῶν Κυδωνίων. 'Αθήναι 1949, σ. 177.

90. Βλ. 'Ι.Δ. 'Αποστολάκης, Κυδωνιάτικα μελέται καί παραλληλισμοί. Τ.Α. 'Εν. Κυδωνίας 1914, σ. 184, 265.

Τὸ παραπάνω κείμενο ἀποτελεῖ ἀνσκόνηση στό Πανελλήνιο Συμπόσιο «Θεόφιλος Καίρης», ποὺ ἐγίνε στὴν 'Ανδρῶ, στίς 6 - 9 Σεπτεμβρίου 1984, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καί 'Επιστημῶν. 'Η ἀνακοίνωση ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὰ ἔπιστα Πρακτικά τοῦ Συμποσίου ('Εκδόση, Gutenberg, 1988, με ἐπιμέλεια Γιάννη Καρὰ).

ΜΟΡΦΕΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΕΒΡΑΪΣΜΟΥ

Συμεών 'Ααρών Πέσαχ

Ο Συμεών Πέσαχ ἐγεννήθη τῷ 1815 εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ὁ πατὴρ τοῦ Ἀαρών ὑπῆρξε σημαῖων τραπεζίτης τῆς πόλεως, ὅστις συνέβαλε πολὺ διὰ τῆς ἐξαιρετικῆς του δραστηριότητος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόσδον τῆς οἰκονομίας τῆς ἡ δὲ μήτηρ του Σάρρα, τὸ γένος Νισήμ ἦτο γόνος μιᾶς τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑβραϊκῶν οἰκογενειῶν τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἐντὸς τοιοῦτου οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος ἀνατραφεὶς ὁ Συμεών Α. Πέσαχ, ἔτυχεν ἰδιαιτέρας φροντίδος καὶ μορφώσεως. Μετὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν βασικῶν μαθημάτων τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ θρησκείας πλησίον εἰδικῶν διδασκάλων τῆς Θεσσαλονίκης, ἐφοίτησεν λίαν ἐπιτυχῶς εἰς τὰς περιφήμους Γεσιβόθ (Πανεπιστημιακὰς Ραββινικὰς Σχολὰς) τῆς πόλεως, διδασκθεὶς παρὰ τῶν διασήμων σοφῶν Ἀρχιρραββίνων τῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν του ἐπέδειξε τοιαύτην ἐξαιρετικὴν ἐπίδοσιν καὶ ἐπιμέλειαν, ὥστε οἱ καθηγηταὶ του ἀνέθετον εἰς αὐτόν τὴν προγύμνασιν συμφοιτητῶν του καὶ τὴν προσφορὰν ὠρισμένων ἄλλων πνευματικῶν ὑπηρεσιῶν. Ὑπῆρξε ἀριστοῦχος καὶ βραβευθεὶς, ἀπενεμήθησαν εἰς αὐτόν ἐν ἔτει 1841 τὰ πτυχία τῶν ἀνωτάτων Ἑβραϊκῶν Σπουδῶν τῆς Θεολογίας, τοῦ Ταλμούδ, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστοριοαρχαιολογίας καὶ τῆς θρησκευτικονομικῆς. Ἦτο κάτοχος ἐπίσης πλὴν τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς, Ἰσπανικῆς καὶ Τουρκικῆς γλώσσης.

Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἦλθεν ἐν ἔτει 1847 εἰς γάμον μετὰ τῆς Λεά, τὸ γένος Ἰσχάκ Στρούμσα (ἀποβιώσασθς ἐν Λαρίσῃ τῷ 1876), ἡ ὁποία ἦτο ἐγγονή τοῦ Μεγάλου Ἀρχιρραββίνου τῆς πολυπληθοῦς τότε Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης Ἀβραάμ Στρούμσα, συγ-

γραφῆως τῶν περίφημων ἔργων «Γέρεχ Ἀβραάμ» καὶ «Μπέν Ἀβραάμ». Προηγουμένως ὁ Συμεών Α. Πέσαχ εἶχε συνάψει καὶ ἑτέρους δύο γάμους, ἀλλὰ ἡτύχησε, τῶν συζύγων του θανουσῶν μετὰ τινα ἔτη. Ἡ σύζυγός του, ταξειδεύουσα εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἐπνίγη μεθ' ὧν τῶν συνεπιβατῶν τῆς εἰς τὸ Τσάγεζι τοῦ πετρελαιοκινήτου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινε βυθισθέντος λόγῳ σφοδρᾶς θαλασσοταραχῆς. Ἐκ τῶν γάμων του ἀπέκτησε μίαν θυγατέρα καὶ ἕξ υἱούς: Τὴν Λούνα σύζυγον Ἡλίας Ρέβαχ (ἀποβιώσασαν ἐν Τρικάλαις) καὶ τοὺς: Ἀαρών Συμεών Πέσαχ (ἀποβιώσαστα ἐν Λαρίσῃ), Μωϋσῆν (Ἀρχιρραββὶνον τῆς Ἑλλάδος — ἐν Βόλῳ ἀποβιώσαστα ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν 13 - 11 - 1955), Δαυῖδ (ἀποβιώσαστα ἐν Λαρίσῃ), Ἰσχάκ -πρῶτον (ἀποβιώσαστα ἐν Λαρίσῃ), Περραχιγιά (ἀποβιώσαστα ἐν Λαρίσῃ) καὶ Ἰσχάκ - δεῦτερον (ἀποβιώσαστα εἰς τὸ Τέλ Ἀβίβ - Ἰσραήλ).

Μετὰ τὴν θριαμβευτικὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του, ὑπῆρξε ἐπὶ ἐν διάστημα ὡς γραμματεὺς τοῦ Ἀρχιρραββινάτου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὡς θρησκευτικὸς λειτουργὸς τῆς Μεγάλης Συναγωγῆς «Μπέθ Σελομὼ» τῆς πόλεως. Ἀκολουθῶς ἐν ἔτει 1848 προσελήφθη ὑπὸ τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Λαρίσης, ἡ ὁποία ἤκμαζε τότε ἐπὶ παιδεία καὶ εἶχε σημαντικὴν Ἑβραϊκὴν θρησκευτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πνευματικὴν ἐν γένει ὑπεροχὴν ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ Ἑβραϊσμοῦ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος. Ἐν ἀρχῇ διετέλεσεν ἱεροκέρυξ τῶν ἱερῶν Συναγωγῶν τῆς Λαρίσης, διακριθεὶς διὰ τὴν καταπληκτικὴν ρητορικὴν του δεινότητα καὶ διὰ τὴν σοφίαν καὶ συγχρόνως Ραββῖνος - Δικαστὴς τοῦ Θρησκευτικοῦ Δικαστηρίου «Μπέθ Ντίν» αὐτῆς μετέπειτα μετὰ τῶν ιδιοτήτων

τούτων, διωρίσθη αναπληρωτής του έν Λαρίση διαστήμου Ἀρχιρραββίνου τών Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων Θεσσαλίας — Παλαιᾶς Ἑλλάδος αἰδίδμου Δαυίδ Ἄντζελ, μετά τόν θάνατον τοῦ ὁποίου προαχθεῖς εἰς πρόεδρον τοῦ «Μπέθ Ντίν» ἀνήλθεν ὡσαύτως εἰς τόν Ἀρχιερατικόν θρόνον, κατόπιν ὁμοφώνου ἐκλογῆς του παρὰ τῆς ἀρμοδίας Ραββινικῆς Συνόδου διατηρήσας τās ἱεράς ταῦτας θέσεις μέχρι τοῦ θανάτου του.

Ἡ δραστηριότης τοῦ Ἀρχιρραββίνου **Συμεών Α. Πέσαχ** καί εἰς τοὺς κόλπους τών Ἑβραϊκῶν ὁργανώσεων τῆς Θεσσαλίας, δέν ὑπῆρξε μικρά. Ἦτο ὁ ἀνώτερος πνευματικός καθοδηγητής ἀπάντων τών έν Θεσσαλίᾳ Ἑβραϊκῶν φιλανθρωπικῶν καί μορφωτικῶν Συλλόγων καί ἰδρυμάτων. Ἐπίσης ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀρχιρραββινάτου τῆς Θεσσαλονίκης καί διαπεπιστευμένος Πατριαρχικός Ἀξιωματοῦχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἑβραϊκοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων — Ἀγίων Τόπων (τότε Παλαιστίνης). Διετέλεσεν ὡσαύτως σύμβουλος ἐπὶ τών Ἑβραϊκῶν ζητημάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου τών Ἐκκλησιαστικῶν.

Ἀλλά καί εἰς τόν πνευματικόν τομέα δέν ὑστέρησε καθόλου ὁ Ἀρχιρραββίνος Συμεών Α. Πέσαχ ὑπῆρξε δέ λίαν γόνιμος καί ἀξιόλογος ἡ προσφορά του. Συνέγραψε 15 πολύτιμα συγγράμματα εἰς τήν ἑβραϊκὴν (σταλέντα εἰς τὸ Ἰσραήλ πρὸς ἐκτύπωσιν) θρησκευτικο-νομικὴ καί ταλμουδικὴ περιεχομένου.

Ὁ Ἀρχιρραββίνος Συμεών Α. Πέσαχ πέραν τών θρησκευτικῶν κοινοτικῶν καθηκόντων του ἐπεξέτεινε μεγάλως τās δραστηριότητάς του καί εἰς τόν κοινωνικόν καί δὴ ἐθνικόν τομέα προσφέρας σημαντικὰς ὑπηρεσίας καί εὐεργεσίας εἰς τήν ὑπόδουλον τότε εἰς τοὺς Τούρκους Ἑλληνικὴν Πατρίδα. Καί συγκεκριμένως, ὑπεστήριξεν ἐνθέρμως τόν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοῦ 1881 κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, τὸσον εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὅσον καί εἰς τὸ ἐξωτερικόν δι' ἀποστολῆς πατριωτικῶν ἐκκλήσεων πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Ἑβραϊκοὺς παράγοντας τῆς τότε ἐποχῆς, οἵτινες κατόπιν τών ἐκκλήσεων τούτων, ἀκόμη περισσότερο ἐβοήθησαν τόν Ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος. Διὰ καταλλήλων καί συγκεκριμένων κηρυγμάτων του έν ταῖς ἱεραῖς Συναγωγαῖς τῆς ὑποδούλου τότε Θεσσαλίας καί δι' ὁμιλιῶν του μεταξὺ τοῦ Ἑβραϊκοῦ στοιχείου, συνήγειρε τοῦτο ὑπέρ τῆς τότε Ἑλληνικῆς πολεμικῆς προσπάθειας κατὰ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας.

Μετά τήν εἰσόδον τών Ἑλληνικῶν Στρατευμάτων έν Λαρίση, γενομένην τήν 31 Αὐγούστου 1881, ἠλόγησε τὰ Ἑλληνικά Στρατεύματα, ἐκφωνήσας ἑβραιοῖσπανιστί βαρυσημαντον — πατριωτικόν λόγον μεταφρασθέντα εἰς τήν ἑλληνικὴν καί δημοσιευθέντα εἰς τόν τύπον τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ. (Ὁ λόγος οὗτος ὁλόκληρος περιέχεται εἰς τήν ἐκδοθεῖσαν συγγραφικὴν ἐργασίαν τοῦ Βάσου Καλογιάνιν «Ἱστορία τῆς Ἰσραηλικῆς Κοινοτήτος Λαρίσης» ἐκδ. Λάρισα 1959). Κατὰ τήν γενομένην έν Λαρίση μεγαλειώδη ὑποδοχὴν τοῦ ἀειμνήστου Βασιλέως Γεωργίου Α' εἰς τήν ὁποίαν μεταξύ τών λοιπῶν ἐπισήμων, παρέστη ὡς ἐκπρόσωπος τών Ἰσραηλιτῶν Θεσσαλίας — Παλαιᾶς Ἑλλάδος καί ὁ Ἀρχιρραββίνος Συμεών Α. Πέσαχ, εὐλόγησας τοῦτον, ἐδέχθη τοὺς θερμούς ἐπαίνους καί τήν ἄκραν αὐτοῦ εὐαρέσκειαν διὰ τās παρασχεθείσας ὅλως ἐξαιρετικὰς Ἑθνικὰς ὑπηρεσίας του. Κατὰ τήν, κατόπιν τῆς ἐπισήμου προσκλήσεώς του, ἱστορικὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἀνωτέρω βασιλέως μετά τῆς ἀκολουθείας του εἰς τήν ἱερὰν Καθεδρικὴν Συναγωγὴν τῆς Λαρίσης, εἰς τήν ὁποίαν παρευρέθη σύμπασα ἡ

πολυπληθὴς τότε Ἑβραϊκὴ παροικία καί πολὺς ἄλλος κόσμος τῆς πόλεως ἐξεφώνησεν ἐπίσης ὁ ἀνωτέρω Ἀρχιρραββίνος λίαν ἐμπνευσμένον λόγον, ὁ ὁποῖος ἐσχολιάσθη εὐμενέστατα τότε ὡς μόνον ὑπὸ τοῦ τύπου, ἀλλὰ καί ὡς ὅλων τών παραγόντων τῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ βασιλεὺς Γεώργιος Α', ὅστις ἠυλογήθη έν μέσω τοῦ ἐνθουσιῶντος πλήθους καί πρὸ τῆς ἱερᾶς Ἀψίδος τῆς Συναγωγῆς καί μέ τοὺς κυλίνδρους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποκεκαλυμμένους ὑπὸ τοῦ Ἀρχιρραββίνου, συγκεκριμένους ἐκ τῆς μεγαλειώδους ὑποδοχῆς καί τών εἰλικρινῶν ἐκδηλώσεων τῆς Ἑβραϊκῆς Κοινοτήτος, ἠυχάριστησε ταύτην καί ἐξύμνησε τὰ μέγιστα τήν Ἰουδαϊκὴν Φυλὴν.

Ὅταν ἡ περιοχή περιελήφθη στοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους, ἀνέπτυξεν ὁ μνησθεὶς Ἀρχιρραββίνος ζωηράν κοινωνικὴν καί φιλανθρωπικὴν δράσιν, ἐργασθεῖς ἰδιαίτερος ὑπὲρ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν ἐκ τοῦ πολέμου παθόντων καί διεκήρυξε παντοῦ καί πάντοτε καί δὴ εἰς τὸ ἐξωτερικόν έν τῇ ἀξιοπιστίᾳ του καί έν ὅλῃ τῇ θρησκευτικῇ αὐτοῦ ὀντότητι, τὰ ἀγαθὰ τῆς Ἑλληνικῆς διοικήσεως καί τήν πλήρη ἀνεξίθνησκειαν καί ἰσοπολιτείαν, ὡς καί τήν ἐκδηλουμένην στοργὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας, ἀποκρούσας δι' ἀκαταμαχίτων στοιχείων μέ πίστιν καί δύναμιν, τοὺς κακοβούλους καί συκοφαντικούς ἰσχυρισμοὺς τῶν τότε ἀντιπάλων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἐξωτερικόν περὶ καταπιέσεως δῆθεν τών μειονοτήτων ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς διοικήσεως, δι' αὗς ὑπηρεσίας του ἐξεφράσθησαν ἐπανεπιλημμένως εἰς ἄλλον παρά τοῦ Κράτους καί τῆς Νομαρχίας Λαρίσης αἱ θερμαὶ εὐαρέσκειαι. Ἐπίσης ἀπενεμήθη εἰς αὐτόν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ὁ τιμητικὸς τίτλος τοῦ «Μεγάλου Ἀρχιρραββίνου» μετ' ἠθικῶν προνομίων.

Τὸ ἔτος 1883 έν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης Νεοφύτου, ἀνέπτυξεν ὁ Ἀρχιρραββίνος Συμεών Α. Πέσαχ ἀξιόλογον δραστηριότητα διὰ τήν ἐξάλειψιν τῆς ἐπικρατούσης τότε εἰς μεγάλην μερίδα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου τῆς ὑψηλῆς, βαθεῖας δεισιδαιμονίας (ἐνεκα τῆς ὁποίας πληθῶρα Ἰσραηλιτικῶν καί δὴ τῆς ἀνατολ. Εὐρώπης καί τῆς Τσαρικῆς Ρωσίας, ἔπεσαν θύματα ἀγρίων βιαιοτήτων καί βανδαλισμῶν εἰς βάρος τῶν κατὰ τὸν μεσαίωνα καί μέχρι τοῦ α' παγκοσμίου πολέμου) ὅτι δῆθεν οἱ Ἑβραῖοι εἰς τὰς παρανομὰς τοῦ Πάσχα τῶν συλλαμβάνουσι χριστιανόπαιδας, τοὺς ὁποίους σφάζουσι εἰς ἐκτέλεσιν δῆθεν τῶν θρησκευτικῶν λειτουργικῶν τῶν δοξασιῶν, χρησιμοποιούντες τὸ αἷμα τῶν διὰ τήν παρασκευὴν τῶν ἀζύμων τῆς ἐορτῆς τῶν ταύτης, ἀποδείξας δι' ἀκαταμαχίτων στοιχείων ἐκ τῶν ἱερῶν Βιβλικῶν κειμένων τῆς τε Παλαιᾶς καί Καινῆς Ἐτι Διαθήκης καί δὴ δι' ὁμιλιῶν, διακηρύσσων καί διεθνῶν ἐξορμήσεων, τὸ ἐντελὲς ἀβάσιμον, ἀστήρικτον καί ψευδὲς τῆς προλήψεως ταύτης, ἀπορριπτομένης ἄρδην καί ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων.

Ἐν ἔτει 1890, κατόπιν εἰδικῆς προσκλήσεώς του ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀρχιρραββίνου τῆς Θεσσαλονικῆς **Ἰακώβ Χανανιά Κόβο**, συμμετέσχεν ὁ μνησθεὶς Ἀρχιρραββίνος Λαρίσης Συμεών Α. Πέσαχ εἰς Διεθνὲς Σεφαραδικόν Συνέδριον τῶν Θρησκευτικῶν καί πνευματικῶν έν γένει ἡγετῶν καί παραγόντων (Ἀρχιρραββίνων, ἱεροδικαστῶν, ἱεροκηρῶν, καθηγητῶν, ἑβραϊολόγων συγγραφέων, ἐκπροσώπων πνευματικῶν ἰδρυμάτων κ.ἄ.) τοῦ Ἑβραϊσμοῦ τῶν Βαλκανίων καί ἀπάσης τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, συγκληθέν ἐν τήν Θεσσαλονικίῃ (ἡ ὁποία ἦτο τότε καί μέχρι τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου, ἡ Μητρόπολις ὁλοκλήρου τοῦ Ἑβραϊσμοῦ τῆς Ἀνατολῆς) εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀναπτύξει καί εἰσηγηθεὶ περισπούδαστον

καί μακράν μελέτην περί τῆς θρησκευτικῆς, ἐκπαιδευτικῆς καί πνευματικῆς γενικώτερον διοικήσεως καί καθοδηγήσεως τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων τῆς Διασπορᾶς, ἡ ὁποία μελέτη τοῦ ἔκαμε βαθυτάτην καί ἀρίστην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς σοφοὺς συνέδρους γενομένη ὁμοφώνως καί λίαν τιμητικῶς ἀποδεκτὴ ὑπ' αὐτῶν τεθεῖσα εἰς ἐφαρμογὴν εἰς ὅλας τὰς κοινότητας τῶν χωρῶν των.

Ἡ μελέτη τοῦ αὐτοῦ ἔχει περιληφθεῖ εἰς σύγγραμμα τοῦ **Δαυὶδ Πιπανό**, περιφήμου συγγραφέως εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἐκ τῶν χειρογράφων τοῦ πατρὸς τοῦ. Ἐξεδηλώθησαν δὲ τότε εὐμενέστατα σχόλια καί κρίσεις διὰ τὴν τεραστίαν μόρφωσιν καί κατάρτισιν τοῦ Ἀρχιρραββίνου Συμεὼν Α. Πέσαχ καί διὰ τὴν λίαν σημαντικὴν συμβολὴν τοῦ εἰς τὸν ἔργον καί τοὺς ἱεροὺς σκοποὺς τοῦ Συνεδρίου ὁ δὲ Ἀρχιρραββίνος Θεσ/νίκης Κόβο τῷ εἶχε προτείνει τότε τὴν κενὴν ἑδραν τοῦ Ἀρχιρραββίνου ἢ τοῦ προέδρου τοῦ Θρησκευτικοῦ Δικαστηρίου «Μπέθ Ντίν» τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεγάλῃς εἰς Ἑβραϊκὸν πληθυσμὸν καί μέ πολὺ ὕψηλόν ἐπίπεδον Ἑβραϊκῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Ὁ Ἀρχιρραββίνος Συμεὼν Α. Πέσαχ κατεῖχε μίαν τεραστίαν Ἑβραϊκὴν βιβλιοθήκην, ἀνεκτιμῆτου ἀξίας, ἀποτελουμένην ἀπὸ εἴκοσι χιλιάδες περίπου πολυτίμους τόμους εἰς τὴν ὁποίαν προσήρχοντο καί συνεζήτουν μετ' αὐτοῦ κορυφαῖοι πνευματικοὶ ἄνδρες ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ διάφορα σημαντικὰ θέματα, θεολογικῆς, ταλμουδικῆς θρησκευτικονομικῆς, φιλολογικῆς, Σιωνιστικῆς φύσεως. Τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ταύτην ὁ μνησθεὶς Ἀρχιρραββίνος ἐκληροδότησεν εἰς τὸν ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Μωϋσῆν Σ. Πέσαχ, ὁ ὁποῖος ἠκολούθησε τὸ ἴδιο λειτουργήμα τοῦ πατρὸς τοῦ.

Ὁ Ἀρχιρραββίνος Συμεὼν Α. Πέσαχ ἀπεβίωσεν εἰς τὴν Λάρισαν κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1893 (ἑβραϊκὴ χρονολογία: 7 Σεβὰτ 5653). Ἡ σορὸς ἐξετέθη ἐπὶ τριήμερον εἰς πάνδημον λαϊκὸν προσκύνημα εἰς τὴν Καθεδρικήν Συναγωγὴν Λαρίσης ἐκ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἡ ἐκφορά τῆς συνοδευθεῖσα ἀπὸ πλῆθος κόσμου Ἰσραηλιτῶν καί χριστιανῶν. Εἰς τὸν νεκρὸν ἀπενεμήθησαν κατὰ διαταγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐπικηδεῖοι τιμαὶ Πατριάρχου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸ μὲν λόγω τῆς ὑψηλῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἰδιότητος τὸ δὲ λόγω τῶν ἐξαίρετων Ἑθνικῶν καί κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ καθόσον ἀπέτελε μίαν τῶν διασημοτέρων ἑβραϊκῶν προσωπικοτήτων τῆς τότε ἐποχῆς, γνωστότατης εἰς τοὺς πνευματικούς κύκλους τῆς Ἑλλάδος καί τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας τοῦ ἔκρουον πενθίμως οἱ κώδωνες τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως, αἱ σημαῖαι ἐκυμάτιζαν μεσίστιοι καί τὰ καταστήματα παρέμειναν κλειστά.

Αἱ ἑβραϊκαὶ κοινότητες τῆς Θεσσαλίας — Παλαιᾶς Ἑλλάδος διὰ ψηφισμάτων τῶν ἐτήρησαν, πλὴν τῶν ἄλλων 7 - ἡμερῶν πένθος διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρχιρραββίνου των. Ἡ κηδεία τοῦ, ὡς περιγράφεται ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, ὑπῆρξεν ἡ πλέον μεγαλειώδης καί μεγαλοπρεπὴς ἐξ ὧσων ἐγένοντο μέχρι τότε, παρέστησαν δὲ εἰς αὐτὴν ἐκτὸς τῶν ἐκπροσώπων τοῦ βασιλέως, τῆς Κυβερνήσεως καί ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν, πολιτικῶν, στρατιωτικῶν ἀρχῶν ὡς καί τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Τύπου καί τῶν ὁργανώσεων καί εἰδικοί ἀπεσταλμένοι ἐκ τῶν Ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων καί τῶν κεντρικῶν ὁργανισμῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ οἱ δὲ ἐκφωνηθέντες ἐπικηδεῖοι λόγοι ὑπῆρξαν ἱστορικοί.

Ὁ Ἀρχιρραββίνος Συμεὼν Α. Πέσαχ κατέλειπε λίαν ἀγαθὸν καί ἱστορικὸν ὄνομα, συγκαταλεγόμενος μεταξὺ τῶν διεθνούς φήμης καί ἀξίας προσωπικοτήτων καί ἐντασσόμενος εἰς τὴν χορείαν τῶν πλέον διακεκριμένων σοφῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Τ' ὄνομά του μνημονεύεται εἰς πλείστα συγγράμματα σοφῶν τοῦ Λαοῦ Ἰσραὴλ καί ἄλλων Ἑθνοτήτων.

Ὑπῆρξεν ὁ Συμεὼν Α. Πέσαχ μία σπανία ἡθική καί πνευματικὴ μορφή τοῦ Ἑβραϊσμοῦ. Συνδύαζε θέλησιν καί ἀποφασιστικότητα, εὐφυΐαν, βαθεῖαν κρίσιν καί ὀρθολογισμόν, σπανίαν διευρυντικὴν διεισδυτικὴν ἀνιχνευτικὴν ἰκανότητα, ἀκάματον φιλεργίαν καί ἀλύγιστον ὑπομονὴν καί ἐπιμονήν, ρητορικὴν δεινότητα, ἐκφραστικὴν ἀπλότητα καί σαφήνειαν εἰς τὴν ὁμιλίαν τοῦ, πίστιν ἀκλόνητον εἰς τὸ πνευματικὸν καί ἔθνικόν ἱδανικόν καί ὅλα αὐτά, ἐν συγκερασμῷ, πρὸς ἓναν ἀξιοπρεπὴ συναισθηματισμὸν καί πρὸς μίαν ἀξεχώριστον συνεπαφὴν μέ τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς καί τῆς δικαιοσύνης.

Ἡ εὐθυκρισία καί ἀντικειμενικότης του ἐν τῇ ἐνασχέσει τῶν καθηκόντων τοῦ τοῦ θρησκευτικοῦ δικαστικοῦ, ὑπῆρξαν παροιμιώδεις καί ὑπὸδειγματικά, αἱ δὲ ἐκδοθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ δικαστικαὶ ἀποφάσεις ἐπὶ ποικίλων ὑποθέσεων θρησκευτικοῦ καί οἰκογενειακοῦ ἀντικειμένου μεταξὺ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀποκαλύπτουν τὴν πνευματικὴν ρώμην καί λαμπρότητα ὡς καί τὴν τεραστίαν θρησκευτικονομικὴν κατάρτισιν καί ὑπεροχὴν καί φωτεινὴν καί διαυγὴ ἀκτινοβολίαν καί τέλος, τὸν πλοῦτον καί τὸν θησαυρὸν τῶν θεολογικῶν γνώσεων τοῦ κριτοῦ των. Ὑπῆρξε πάντοτε ὁ Συμεὼν Α. Πέσαχ μέ τὴν σοφίαν καί τὴν γνώσιν τοῦ ἑναυς τίμιος καί φλεγόμενος ἀγωνιστῆς τοῦ πνεύματος καί τῆς θείας Διδασκαλίας καί ὑπεράνω ὅλων, ἀνθρωπος γαλήνιος, μειλίχιος, μέ ἄγνον καί ὑψηλὸν ἦθος, ἀνθρωπος καλὸς κάγαθος, ἅγιος.

(Ἀπὸ τὸν «Ταχυδρόμο» τοῦ Βόλου, 11.8.1974)

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελῆ 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με τὸ Νόμο:
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Κ.Ι.Σ. Ἰωσήφ Λόβιγγερ
Σουρμελῆ 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

‘Ο ‘Αρχιεπίσκοπος ‘Αθηνῶν καί πάσης ‘Ελλάδος Σπυρίδων γιά τούς ‘Εβραίους

Σέ ἐπιστολή του μέ ἡμερομηνία 7 ‘Ιουλίου 1949, ὁ ἀοιδίμος ‘Αρχιεπίσκοπος ‘Αθηνῶν καί Πάσης ‘Ελλάδος Σπυρίδων ἔγραφε πρὸς τὸν ‘Αρχιεραββίνο Βόλου Μωϋσῆ Συμεὼν Πέσαχ:

Τῷ Σοφολογιωτάτῳ ‘Αρχιεραββίνῳ Βόλου Κυρίῳ Μωϋσῇ Συμεὼν Πέσαχ,

«Μετά πολλῆς χαρᾶς καί ἀγάπης διεξήλθομεν τό ὑπ’ ἀριθ. 1225 ἐ. ἔ. γράμμα τῆς ὑμετέρας Σοφολογιότητος, δι’ οὗ αὐτὴ εὐηρεστήθη, ἵνα θερμὰς ἀπευθύνῃ ἡμῖν συγχρητηρίου εὐχὰς καί προσρήσεις ἐπὶ τῇ ἀναρρῆσει ἡμῶν, εὐδοκία τοῦ Παναγάρχου, εἰς τὸν ‘Αρχιεπισκοπικόν Θρόνον ‘Αθηνῶν καί πάσης ‘Ελλάδος, πολλὴν δ’ ἔξ αὐτῶν ἠρύσθημεν τὴν ἐνίσχυσιν πρὸς συνέχισιν τῆς ποιμαντορικῆς ἡμῶν δράσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἱερᾶς καὶ Θεοφρουρήτου ταύτης σκοπιάς, εἰς ἣν ἔταξεν ἡμᾶς τοῦ Κυρίου ἡ χάρις.

‘Εμνήσθημεν, ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ὑμετέρας ἐπιστολῆς, τῶν κοινῶν ἀγώνων καὶ τῶν κινδύνων κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς ἐχθρικῆς Κατοχῆς καὶ ἐν πόνῳ ψυχῆς ἀνελογίσθημεν τό φρικτὸν μαρτύριον τοῦ ἀδελφοῦ ἑλληνοεβραϊκοῦ στοιχείου τῆς χώρας, ὅτε ἀμειλικτος καὶ ἐξοντωτικὴ ἡ κακουργία τοῦ κατακτητοῦ ἐστρέφετο κατ’ αὐτοῦ ἐπράξαμεν κατὰ τὰς τραγικὰς ἐκείνας στιγμὰς, ἀψηφούντες οἰονδήποτε κίνδυνον, εἴτε ἡμεῖς, εἴτε οἱ ἐκασταχοῦ Σεβασμιώτατοι ‘Ιεράρχαι καὶ ἡ ‘Ελληνικὴ ‘Εκκλησία ἐν γένει, ἥτο ἐκτέλεισι καθήκοντος, οὐ μόνον ἐπιβαλλομένου ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀνάγκης πρὸς παροχὴν βοηθείας εἰς πάσχοντας συνανθρώπους, ἀλλ’ ἔχοντας κυρίως ὡς κίνητρον τὴν εἰλικρινὴ ἀγάπην πρὸς κινδυνεύοντας ἀδελφούς, τέκνα προσφιλεῖς τῆς αὐτῆς Μητροῦς ‘Ελλάδος, ἀποτελοῦντα ἀναπόσπαστον τμήμα τοῦ λαοῦ τῆς, ἅτινα πάντοτε προθύμως καὶ ἐνεργῶς προσφέρουσι τὴν πολυτίμον συμβολὴν αὐτῶν πρὸς δόξαν καὶ εὐημερίαν τῆς φιλάτης Πατρίδος, εἰς οὐδὲν ὑπολείποντα καὶ κοινούς λογιζόμενα τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας καὶ μετ’ αὐταπαρνήσεως εἰς αὐτὰς συμμετέχοντα.

Εὐχαριστοῦντες ὅθεν θερμῶς τῇ ὑμετέρᾳ φιλῇ Σοφολογιότητι ἐπὶ τῇ ἐκδηλώσει τῶν πρὸς ἡμᾶς ἀγαθῶν καὶ φιλοφρόνων αἰσθημάτων, εὐχόμεθα ἀπὸ καρδίας, ὅπως ὁ ‘Υψιστος κατευθύνῃ τὰ διαβήματα αὐτῆς κατὰ τό θεῖον του θέλημα, διαφυλάττων αὐτὴν ἐν ὑγείᾳ καὶ πᾶν ἀγαθὸν χαριζόμενος αὐτῇ τε καὶ τῷ ἀδελφῷ καὶ λίαν ἡμῖν ἀγαπητῷ ‘Ισραηλιτικῷ κόσμῳ τῆς ‘Ελλάδος.

‘Επὶ τούτοις διατελοῦμεν μετ’ ἀγάπης βαθείας».

**Παραινέσεις
τοῦ Μητροπολίτου
Δημητριάδος ‘Ιωακείμ**

‘Εκ μέρους τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημη-

τριάδος ἐδόθη πρὸς δημοσίευσιν ἡ ἀκόλουθος ἀνακοίνωσις τοῦ Σεβασμιωτάτου κ. ‘Ιωακείμ:

‘Εδῶ εἰς τὸν Βόλον ὅπως ἡμεῖς ἔχομεν τοὺς ‘Ιερούς Ναοὺς μας, οὕτως καὶ οἱ συμπολίται μας ‘Ισραηλῖται ἔχουν καὶ ἐκεῖνοι τὴν ἱερὰν Συναγωγὴν τῶν τὴν ὁποίαν καταστραφεῖσαν ἐπὶ τῆς κατοχῆς τῶν Γερμανῶν ἀνεκαίνισαν πάλιν καὶ τελοῦσιν ἐκεῖ τὰ τῆς λατρείας τῶν. ‘Ατυχῶς καὶ μετὰ τὴν πολυδάπανον ἀνακαίνισιν τῆς, ἀνόητα παιδιὰ καὶ ἀτίθασα ἐν ἀγνοίᾳ βέβαια τῶν γονέων τῶν, ρίπτουσι λίθους κατὰ τῶν παραθύρων καὶ θραύουσι τοὺς ὑαλοπίνακας τῆς ἱερᾶς Συναγωγῆς καὶ ταλαιπωροῦσιν οὕτως ὁλόκληρον τὴν ‘Ισραηλιτικὴν ἀδελφότητα Βόλου. ‘Επίσης κατὰ τὰς ἱερὰς ἡμέρας τῆς ἰδικῆς μας Μεγάλης ‘Εβδομάδος καὶ τοῦ Πάσχα τὰ αὐτὰ ἢ ἄλλα ἀνόητα παιδιὰ τραγοῦδουν μερικὰ ἄσματα θίγοντα τοὺς ‘Ισραηλῖτας διὰ τὴν Σταύρωσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν ‘Ιησοῦ Χριστοῦ καὶ μηδὲν συμβιβάζοντα μετὰ τὸ Χριστιανικὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης

τὰ ὁποία ἐκήρυξεν ‘Εκεῖνος, οὐδὲ μέ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἐκάστου λαοῦ, λησμονοῦντες ὅτι καὶ ἡμεῖς ἔχομεν Κοινότητα καὶ Λαοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἑτεροδόξων λαῶν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ νέον Κράτος τοῦ ‘Ισραὴλ καὶ οἱ αὐτὸν τὸν Πανάγιον τάφον.

Διὰ ταῦτα ἀποδοκιμάζοντες τὰ ἀνωτέρω ἀτοπα, παρακαλοῦμεν, τοὺς κ.κ. Διδασκάλους καὶ προτρέπομεν ἰδιαιτέρως τοὺς γονεῖς τῶν παιδῶν αὐτῶν ὅπως συμβουλευσῶσι ταῦτα νὰ μὴ ρίπτουσι λίθους κατὰ τῆς ἱερᾶς Συναγωγῆς, μηδὲ νὰ τραγουδῶσιν ὑβριστικὰ ἄσματα κατὰ τῶν συμπολιτῶν μας ‘Ισραηλιτῶν. ‘Απεναντίας δὲ ἂς δεῖξωμεν τὸν ἀνώτερον πολιτισμὸν μας καὶ τὸ ἀληθές Χριστιανικὸν πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τοὺς συμπολίτας μας ‘Ισραηλῖτας, ἵνα ἐλκυσώμεν αὐτοὺς πρὸς ὃ,τι ἡμεῖς πιστεύομεν ὡς Χριστιανικὸν καὶ ἀληθές.

‘Ο Δημητριάδος ‘Ιωακείμ

‘Η παραπάνω ἀνακοίνωσις τοῦ ἀοιδίου Μητροπολίτου Δημητριάδος ‘Ιωακείμ, δημοσιεύθηκε στὶς ἐφημερίδες τοῦ Βόλου στίς 20 ‘Απριλίου 1949, κατόπιν ἐισηγήσεως τοῦ ‘Αρχιεραββίνου Πεσάχ.

ΣΥΚΟΥΡΙΟ - Λαρίσης: Στήλη ἐκτελεσθέντων ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς 67 ἀνταρτῶν.

Περιλαμβάνονται καὶ οἱ ‘Εβραῖοι: (Μαῖση Σιματῶφ, Φερετζή Σαδῶν, Φερετζῆς ‘Αλμπέρτος, Φερετζῆς Μωϋσῆς, Σασσῶν Δαυῖδ, ‘Αλγκούστης Σαλβατῶρ, Μάρκος Φελλοῦς).

ΠΑΛΙΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΕΒΡΑΙΟΙ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Του κ. Έσδρά Δ. Μωϋσή

Οι Έβραίοι εγκατεστημένοι στη Λάρισα πάνω από 1500 χρόνια δέθηκαν τόσο πολύ με την θεσσαλική αυτή μητρόπολη και έζησαν μαζί με τους υπόλοιπους κατοίκους της όλα τα ιστορικά γεγονότα και συντέλεσαν κατά μεγάλο μέρος στην οικονομική πορεία της περιοχής προσφέροντας την πείρα τους, την εργατικότητα τους, την αξιοσύνη τους.

Η μικρή αυτή έρευνα αποσκοπεί στο να καταγράψει και να διασώσει όλα τα επαγγέλματα εκείνα που έλλειψαν και που άσκησαν οι Έβραίοι της Λάρισας για τον βιοπορισμό τους πολλά από τα όποια ήταν γραφικά όσο και απαραίτητα και πολύτιμα για τη ζωή του συνόλου της πόλης. Η καταγραφή αυτή αφορά χρονική περίοδο από πολύ παλιά μέχρι τον β' Παγκόσμιο Πόλεμο και λίγο μετά από αυτόν έφ' όσον πρόκειται για επαγγέλματα που εξέλιπαν, και στηρίζεται σε αναμνήσεις γερόντων που βρίσκονται ακόμα στη ζωή καθώς και σε προσωπικές αναμνήσεις που ξεκινούν κάμποσα χρόνια πριν και φτάνουν ως και μετά τον τελευταίο πόλεμο.

Η παράθεση των επαγγελμάτων αυτών θα αρχίσει από τα πιο παλιά μέχρι τα νεότερα και για το καθένα θα αναφερθούν επώνυμα οι Έβραίοι που τα άσκησαν χωρίς να υποστηριχθεί ότι τόσο ο κατάλογος των επαγγελμάτων όσο και των Εβραίων επαγγελματιών είναι πλήρης και εξαντλούνται σε όσα θα αναφερθούν.

1) Άμαξάδες: Είναι αυτοί που είχαν και οδηγούσαν τα γνωστά και σήμερα από τα λίγα γραφικά που κυκλοφορούν σε τουριστικά μέρη, μόνιππα ή παϊτόνια τα όποια όμως τότε αποτελούσαν τα μοναδικά μέσα συγκοινωνίας για μικρές βεβαίως αποστάσεις και ήταν τα ταξί της πόλης και τα μέσα μετακίνησης των ανθρώπων. Άλογα και άμαξια ήταν στολισμένα και φροντισμένα κατά τό μεράκι των άμαξάδων για να προσελκύουν τον πελάτη. Έπαγγελμα σπουδαίο και ζωτικό για την πόλη. Πολλοί Έβραίοι υπηρέτησαν τό επάγγελμα αυτό. Αναφέρονται αρκετοί από αυτούς. **Σαούλ Άβραάμ Κοέν** (είχε 3 άμαξια), **Νταβιτών Άαρών Βενουζίου** (πολύ γραφικός με μεγάλο μουστάκι), τα παιδιά του Άαρών, **Ίσαάκ και Σαμουήλ Νταβιτών Βενουζίου** (δυναστεία άμαξάδων), **Σαμουήλ Ίσαάκ Μάϊση, Μουσιών Άτούν, Χαΐμ Άτούν, Μουσιών Μποχώρ Μανάχ** (υπάλληλος άμαξας), **Γιοσέφ Αβραάμ Ταρμπουλούς, Σαμουήλ Ναχμίας, Ίσραέλ Γιεσουλάς** και άλλοι.

2) Καροτσέρηδες (Καραγωγείς): Ένα σπουδαίο και ζωτικό επίσης επάγγελμα για τις μεταφορές προϊόντων, εμπορευμάτων, πραγμάτων και προσώπων ακόμα σε μικρές και μεγάλες αποστάσεις. Κάποτε συνασπίστηκαν και αποτέλεσαν συνεργατικές μεταφορών, κάτι σαν τα σημερινά Κ.Τ.Ε.Φ.Α. ή Κ.Τ.Ε.Λ. Κάνανε ταξίδια ακόμα και στην Αθήνα πολυήμερα, στο Βόλο από τό λιμάνι του οποίου μετέφεραν εμπορεύματα. Μερικοί και μεταξύ αυτών και Έβραίοι είχαν ολόκληρο στόλο από κάρρα (μακρύκαρα όπως τα έλεγαν) και βεβαίως σταύλους (ντά-

ΑΑΡΩΝ ΝΤΑΒΙΤΣΙΩΝ ΒΕΝΟΥΖΙΟΥ

Ένας από την γνωστή οικογένεια των Έβραίων άμαξάδων της σωπικό άρχείο του Έσδρά Μωϋσή).

μια) για τα ζώα τους και αποθήκες για τις απαραίτητες ζωτροφές που έπρεπε να αποθηκεύσουν για τον χειμώνα. Μερικοί καροτσέρηδες τέτοιοι Έβραίοι οι **Γιουδά Άαρών Μπεράχας, Ίσδραέλ Μπεράχας, Μουσιών Άαρών Μπεράχας, Λέων Ίσδραέλ Μπεράχας, Ίσάχ Άαρών Βενουζίου, Άαρών Σαών.**

3) Σαγματοποιοί (Χαμουρτζήδες): Σχετικοί με τα προηγούμενα επαγγέλματα αφού κατασκεύαζαν τα απαραίτητα για τον εξοπλισμό και την οδήγηση των αλόγων από δέρμα (σάγματα, χαληνούς, ήνια σέλλες για ιππασία) Έβραίοι σαγματοποιοί οι άδελφοί **Άβραάμ και Ίακώβ Χαΐμ Τουρών.**

4) Σαμαράδες. Είναι αυτοί που κατασκεύαζαν τα σαμάρια για τα γαϊδουράκια και τα μουλάρια, που ήταν ένα άλλο μέσο μεταφοράς πραγμάτων και ανθρώπων. Τα κατασκεύαζαν από ξυλεία (τόν σκελετό) και από δέρμα και χόρτο. Μερικοί από τους Έβραίους σαμαράδες οι, **Ίσάχ Ίσραέλ Ταρμπουλούς, Ίακώβ Μουσιών Ζακάρ, Μουσιών Ζακάρ.**

5) Ζωτροφών έμποροι: Ένα άλλο σχετικό με τα παραπάνω επάγγελμα που προμήθευε όλο τό χρόνο τις ζωτροφές στους άμαξάδες και καροτσέρηδες (σανό, κριθάρι, τριφύλλι κ.λ.π.). Έμπορος Έβραίος τέτοιος ο **Ναχμούλης Ίακώβ.**

6) Χαμάληδες (άχθοφόροι): Έφοδιασμένοι με ένα σαμαράκι στην πλάτη ήσαν μεταφορείς πραγμάτων από τό πιο ελαφρά μέχρι και τό πιο βαριά που άντεχε ή σωματική τους διάπλαση και ρώμη. Οι **Χαΐμ Καλαμάρο και Ά.**

Λάρισας. Πέθανε πριν λίγα χρόνια. (Φωτογραφία από το προ

βραάμ Λεβή χαρακτηριστικότεροι εκπρόσωποι Έβραϊοι του επαγγέλματος τούτου.

7) Φορτοεκφορτωταί: Φόρτωναν και ξεφόρτωναν με την πλάτη τους εμπορεύματα και πράγματα από αποθήκες σε μεταφορικά μέσα και αντίστροφα, συνήθως σε σάκους. Έβραϊοι φορτοεκφορτωταί που εντάχθηκαν αργότερα και σε συνδικάτο οι, **Ααρών Μισδραχής, Σαμουήλ Μισδραχής, Γιοσέφ Ζακάρ.**

8) Νερουλάδες (Σακάδες): Ήταν αυτοί που με βαρέλια πάνω σε ρόδες που έσυραν αλογα ή με τούς ντενεκέδες έπαιρναν το νερό από τον Πηνειό και τό προμήθευαν στα σπίτια ρίχνοντάς το σε πυθάρια πήλινα (κιούπια) και πληρώνονταν με τόν ντενεκέ. Ένας έβραϊος νερούλας ό **Σιαλώμ Μάϊση** που ήταν και υπεύθυνος, μαζί με τή γυναίκα του, του θρησκευτικού λουτρού της Κοινότητας γιά τήν «Τεβιλά» (Μικβέ).

9) Δημοτικοί υπάλληλοι (για διάφορες δουλειές): Έσδράς Μωσέ Έσδράς ή Μωϋσήσ γιά τό άναμμα τών δημοτικών φώτων όταν δέν υπήρχε ήλεκτρικό ρεύμα, **Ντανιέλ Γιαχμπές** όδοκαθαριστής, **Χαίμ Άλγκας** όδοκαθαριστής.

10) Σαράφηδες (Άργυραμοιβοί): Ήταν αυτοί, συνήθως υπαίθριοι μπροστά σε κάποιον πάγκο ή σε πολύ μικρά μαγαζάκια έκαναν τίς χρηματιστικές εργασίες τής έποχής σάν μικροί τραπεζίτες, και μεσιτάδες χρήματος. Άντάλλασαν χρήματα, αγοράζαν και πουλούσαν νομίσματα, χρυσαφικά, διακινούσαν ξένα νομίσματα, δάνειζαν κ.λ.π. Μερικοί έβραϊοι σαράφηδες οί, **Τσελεμπί Ραφαλά-**

τσι Κοέν, Γιουδά Μουσιών Κοέν, Άβραάμ Κοέν, Άβραάμ Μπουρλά, Δαυίδ Πάρδο, Μουσιών Άβραάμ πού στήν πραγματικότητα ήταν μεγαλέμπορος έγχωρίων προϊόντων και συγχρόνως σχεδόν ό πρώτος τραπεζίτης στή Λάρισα.

11) Παραγωγοί και πωλητές κρασιών: Παρασκεύαζαν στα σπίτια τους μεγάλες ποσότητες κρασιών, τσίπουρων, ξυδιού σε πολλά και μεγάλα βαρέλια πού διέθεταν, κατά κανόνα «Κασέρ» και έφοδίαζαν τά έβραϊκά σπίτια όλο τόν χρόνο. **Όβαδία Σιμχά (Σωχέτ), Τσιλιμπόν Χαίμ Άράρ, Ίσχακ Μουσών Μαγρίζο, Μουσιών Σαλαβατάρ Άλγούστη,** μερικοί από αυτούς.

12) Νηματουργοί: Μέ πρωτόγωνα μέσα έκαναν και έστριβαν τό νήμα. Παράδειγμα ό **Λέων Πέρρες.**

13) Μουσικοί: (Στήν μπάντα του Δήμου) **Γιοσέφ Νισήμ Καλαμάρο, Άβραάμ Νισήμ Καλαμάρο, Σολομών Άβραάμ Μουσα, κάποιος όνόματι Ζακάρ, Άβραάμ Μωϋσή Πελοσώφ, Ήλίας Ραφαέλ Πελοσώφ.** (Στήν στρατιωτική μπάντα), **Άβραάμ Νεγρής** στα Τρίκαλα, **Γιοσέφ Νεγρής Δαυίδ Ραφαήλ Ναχμίας.**

14) Ποδηλατάδες: Μουσιών Άβραάμ Λεβή.

15) Καπνέμποροι - καπνοπώλες: Γιουδά Άμάρ.

16) Παπλωματάδες - μπουλαάδες: (παπλώματα - τσελτέδες - σεντούκια) **Άβραάμ Νισήμ Καλαμάρο, Άβραάμ Μωϋσή Πελοσώφ, Σεμουέλ Άλχανάτη, Νταβιτσών Ίσαάκ Μαγρίζος, Μουσών Ίσαάκ Μαγρίζος, Ήλίας Ραφαήλ Πελοσώφ, Σολομών Άβραάμ Μουσα, Μηνάς Μπουρλάς, Ζακίνος Μ. Μαγρίζος, Σολομών Μ. Μαγρίζος, Μάνθος Μπέγας.**

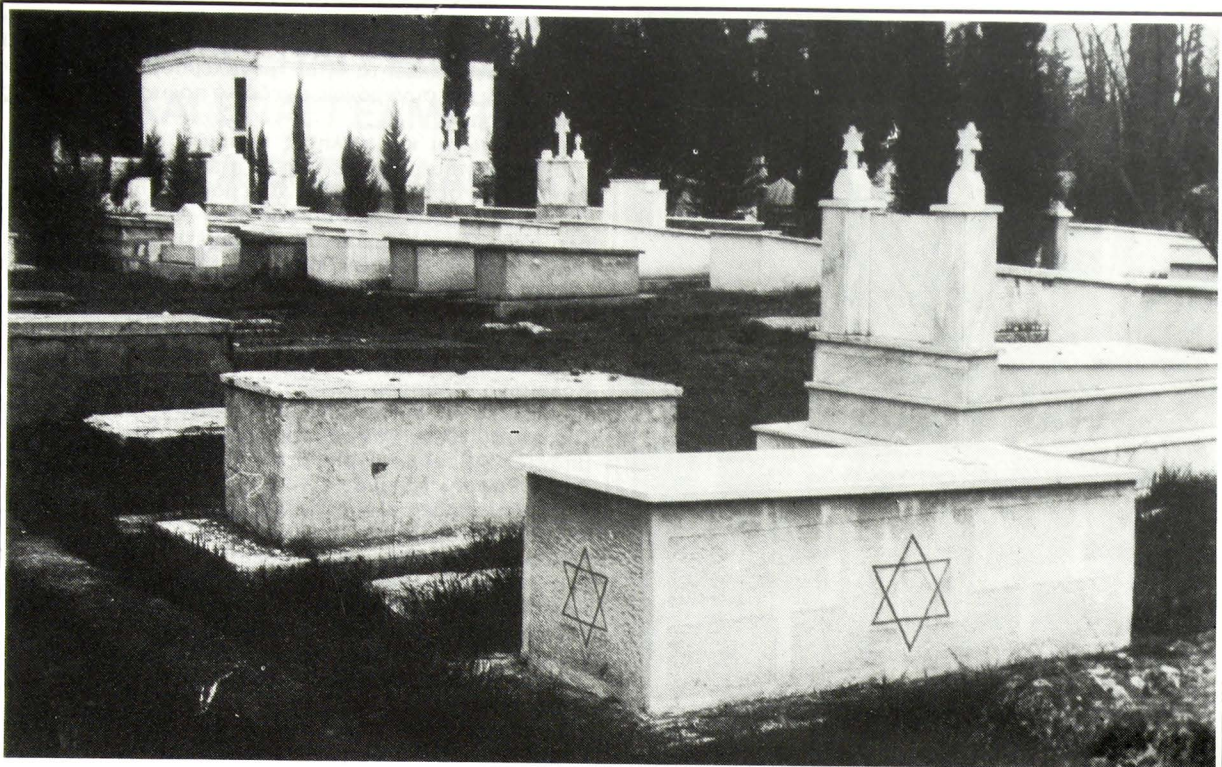
17) Ραφτάδες: (άνδρικών ρούχων) **Μουσιών Έσδρά Έσδρά ή Μωϋσή, Νταβιτσών Φαίς, Σολομών Φαίς, Σιαλώμ Σακκής,** ένας άλλος **Σακκής** πού έγινε αργότερα και βουλευτής Θεσ/νίκης, **Μουσών Φαρατζή, Ζαχαριά Ναχμούλη, Ίσχα Ναχμούλη, Ζακίνο Ναχμούλη, Πέπο Ναχμούλη, Μίνως Ναχμούλης, Χαίμ Φρανσές, Άβραάμ Δαυίδ Καλαμάρο Σαούλ Νισήμ Καλαμάρο, Δανιέλ Έσκεναζή** και πολλοί άλλοι στο έπάγγελμα αυτό.

18) Τσαγκάρηδες - Μπαλωματήδες: Κατασκευαστές και επιδιορθωτές ύποδημάτων, **Ίσαάκ Μάϊση, Ήλίας Άβραάμ Άλχανάτης, Σιναντώβ Μάϊση, Άαρών Μουσών Μπεράχα, Χαίμ Φερετζή, Ίσαάκ Γιοσέφ Όβαδία και άλλοι.**

19) Παληατζήδες: Αυτοί που αγοράζαν κάθε είδους παλιά παπούτσια, ρούχα σκεύη, μπουκάλια, σίδερα, εξαρτήματα, εργασία και κάθε είδους ετερόκλητα πράγματα και τά μεταπωλούσαν αυτούσια ή επιδιορθωμένα. Ήσαν πολλοί σ' αυτό τό έπάγγελμα. Μερικοί άπ' αυτούς οί, **Συμεών Φρανσές, Μουσιών Φρανσές, Συμεών Μαγρίζος, Ίακώβ Ραφαέλ Σουλτάν, Γιοσέφ Άβραάμ Όβαδία, Ίακώβ Όβαδία, Πέπο Σουλτάν, Γιορτώβ Μάνο, Χαίμ Σαμπεταΐ Σολομών, Δαυίδ Άβραάμ Καλαμάρο κ.λ.π.**

20) Καπελάδες: Αυτοί που κατασκεύαζαν λαϊκά καπέλα, τραγιάσκες, σκούφους, σχολικά πηλίκια, και γενικά άνδρικά καλύμματα κεφαλής και πού πουλούσαν έτοιμα καπέλα έμπορίου κυρίως ψάθινα, γιά τούς χωρικούς, γιά τούς αστούς τά περίφημα μπαγιασσόνια, ρεμπουμπλικες κ.λ.π. Μερικοί άπ' αυτούς, **Άβραάμ Ίσαάκ Νεγρής, Ζαχαριά Άβραάμ Σαών (ραββινεύων της Κοινότητας), Άβραάμ Ζαχαριά Σαών (Χαζάν - Σωχέτ - Μοέλ της Κοινότητας) Σολομών Άβραάμ Κοέν, Μπένιος Μιχαέλ Λεβής, Παρίς Λεβής, Λάζαρος Μωϋσή Φελλούς (έμπορος ψάθινων καπέλων και κατασκευαστής και έμπορος έτοιμων ένδυματων) και άλλοι.**

21) Γυρολόγοι: Είναι εκείνοι που λέγονται και μπογατζήδες γιαιτί γύριζαν στίς γειτονιές και στα χωριά με έναν μπόγο στόν ώμο ή στήν πλάτη και με ένα πήχυ ή και με

ΛΑΡΙΣΣΑ: νέο νεκροταφείο, έσωτερική άποψις

τόπια ύφασμα στόν ώμο καί πουλούσαν ύφάσματα λαϊκά, κυρίως, κάμποτ, χασέδες, αλατζάδες, βατίστες, ποπλίνες, τοίτια, φανέλλες, τσαντήλες καί είδη προίκας. Σχεδόν όλοι, κατά περιόδους έβγαιναν σέ παζάρια καί πανηγύρια σέ διάφορα μέρη τής περιοχής στεγασμένοι σέ παράγκες γιά όσες μέρες διαρκούσαν τά παζάρια, καί κάμποσοι από αυτούς μάλιστα άργότερα άνοιξαν καταστήματα κανονικά ύφασμάτων καί είδών ένδύσεως καί πρόκοψαν πάρα πολλοί μερικοί από τούς όποιους, **Λέων Μπενβένιστε**, **Ίακώβ Ίσραέλ Φίς**, **Έλιέζερ Μωϋσή Φελλούς** (πρόεδρος τής Κοινότητας), **Χαΐμ Γαβριέλ Καλντερόν**, **Δαυΐδ Γαβριέλ Καλδερών**, **Μωύς Λεβή**, **Δαυΐδ Άβραάμ Μισδραχμής**, **Ντανιέλ Χαΐμ Μισδραχμής**, **Άβραάμ Χαΐμ Μισδραχμής**, **Ίεσούα Άλμπελανσής**, **Άβραάμ Ήλίας Άλμπελανσής**, **Ήλίας καί Άλμπέρτο Ίεσούα Άλμπελανσής**, **Ήλίας Άβραάμ Άλμπελανσής**, μέ ίππήλατο στήν άρχή κατάστημα (ραββινεύων τής Κοινότητας), **Ίακώβ Άσρών Φελλούς** (μέ γαιδουράκι ψιλικατζήδικο) καί πολλοί άλλοι.

22) Γυρολόγοι έδεσμάτων: (Παγωτατζήδες - Τυροπιτάδες - Παστελάδες): **Μουσιών Μαυρομμάτι** ή **Ίσραέλ** πού τόν χειμώνα έκανε τυρόπιττες, παστέλι καί σάμαλι καί τό καλοκαίρι παγωτό χωνάκι.

23) Καπελούδες: Κατασκεύαζαν γυναικεία καπέλα κάθε μόδας από τσόχα, ύφασμα κ.λ.π. Δυό από τίς πιό όνομαστές στήν πόλη πού έβγαλαν καί πολλές μαθήτρίες οί, **Ντουντού Ίσαάκ Λεβή**, **Έρικέττι** ή **Λουλούκα Μεναχέμ Μωϋσή**.

24) Αύγουλάδες - κοτάδες: Αυτοί πού έμπορεύονταν αύγά καί κότες. Μερικοί οί, **Άβραάμ Ήλία Άλχανάτης**, **Ίακώβ Νισήμ Μπέγας**, **Άβραάμ Ίσαάκ Άλχανάτης**.

25) Έμποροι έγχωρίων προϊόντων (σταράδες): **Μουσιών**

Άβράμ, Σαλβατώρ Άβράμ Ίωσήφ Καλδερών.

26) Μπακάληδες (παντοπώλες): **Λάζαρος καί Λέων Σαμουήλ Μιζάν**, **Άβραάμ Χαζάν**.

Τέλος, ένα άλλο πληθος έπαγγέλματα, πού άλλα εξέλιπαν καί άλλα υπάρχουν μέχρι σήμερα, άσκησαν οί Έβραίοι τής Λαρίσης όπως ήταν οί φανοποιοί (τενεκετζήδες) πού ήταν τό κυρίαρχο έπάγγελμα τών Έβραίων καί είναι καί σήμερα ακόμη μέ μία μεταλλαγή σέ λευκοσιδηρουργούς καί ύδραυλικούς καί πού ήταν ένα έπάγγελμα κατ' έξοχην οίκογενειακό μέ τήν έννοια ότι έκληροδοτείτο από τόν πατέρα στό γιό όπως σχεδόν καί σ' όλα τά άλλα έπαγγέλματα πού προαναφέρθηκαν.

Ύπηρχαν ακόμα, μανάβηδες καί όπωρολαχανέμποροι πλανώδιοι καί καταστηματάρχες, γιά δέ τίς γυναίκες, τό έπάγγελμα τής μοδίστρας πού ήταν ένα ακόμα πολύ διαδεδομένο μεταξύ τών Έβραίων γυναικών έπάγγελμα καί σχεδόν δέν ύπήρχε έβραϊκή οίκογένεια πού δέν είχε μεταξύ τών μελών της μία καί δύο τουλάχιστον μοδίστρες. Ύπηρχαν ακόμα άσπρορουχούδες πού έραβαν προίκες, επίσης κεντίστριες, πουκαμισούδες, παντελονούδες, πλέκτριες. Άκόμη, κομμώτριες πού διέθεταν καί καταστήματα.

Γενικά, από τά παραπάνω συμπεράσματα καί παρατηρήσεις προκύπτει ότι οί Έβραίοι τής Λαρίσης ήταν, τουλάχιστον, μέχρι τόν πόλεμο καί λίγο μετά από αυτόν, στό σύνολό τους σχεδόν μικροβιοτέχνες, τεχνίτες, έπαγγελματίες, μικρέμποροι, μεταπράτες, χειρώνакτες καί εργάτες. Έλειπαν οί μεγαλέμποροι (έκτός λίγων περιπτώσεων), οί βιομήχανοι (στά τελευταία μεταπολεμικά χρόνια έχομε καί τέτοιους) καί ακόμη έλειπαν οί πάσης φύσεως έπιστήμονες, διανοούμενοι καί πνευματικά εργαζόμενοι, έκτός από λίγους μετρημένους στά δάχτυλα

δημοσίους υπαλλήλους και υπαλλήλους οργανισμών. Από τούς τελευταίους, τούς επιστήμονες, υπήρχε ένας γιατρός, ο **Νταβιτών 'Ισάκ 'Αλχανάτης** που αργότερα έγινε βουλευτής Θεσ/νίκης και ένας ακόμη γιατρός ο **'Αβραάμ 'Ελιέξερ 'Αλχανάτης**, που έφυγε γρήγορα από τη Λάρισα για την Αθήνα και από εκεί στο Ισραήλ όπου και πέθανε. Υπήρχαν και 2 - 3 φαρμακοποιοί οι **Μουσιών Ματαλών**, **'Ισούα 'Αβράμ Ματαλών και Χαίμ 'Ελιέξερ 'Αλχανάτης**, και μία γυναίκα επιστήμων μαία ή **Μπελλίνα Μεναχέμ Μωύση**. Στόν Έλληνικό Στρατό 2 - 3 αξιωματικούς, ο **'Αβραάμ Σαλβατώρα Ματαλών**, 'Αντισυνταγματάρχης που γεννήθηκε στη Λάρισα τό 1886 και πέθανε στην Αθήνα πρόσφατα στις 30 'Οκτωβρίου 1987, σέ ηλικία 102 ετών και ο **Χαίμ 'Ιακώβ Σακκής** που σκοτώθηκε στο 'Αλβανικό Μέτωπο. Ένας δικαστής από την Λάρισα, κατέλαβε ανώτερα αξιώματα στόν δικαστικό κλάδο, ο έφετης **Χασκιά Σακκής**. Δέν υπήρχαν όμως δικηγόροι, μηχανικοί και λοιποί επιστήμονες, ένώ σημειώνεται ότι κατά περίεργο τρόπο, οι Έβραίοι της Λαρίσης δέν άσκησαν όρισμένα επαγγέλματα όπως, του άρτοποιού, του ζαχα-

ροπλάστη, του κτίστη, του κοσμηματοπώλη, του σιδηρουργού, του καρροποιού, (άν και υπήρχαν μερικοί τέχνιτες τέτοιοι), του ψαρρά, του κρεοπώλη (υπήρξε μόνο ένας), γαλατά, βιβλιοπώλη, ένώ, υπήρξαν πολλοί, πάρα πολλοί μαραγκοί (ξυλουργοί) που κατασκεύαζαν τά πάντα, κουφώματα, βαρέλια, λαϊκά έπιπλα, μπισίκια (παιδικές κούνιες), κοπάνες γιάν πλύσιμο, πινακωτές (για τό ψωμί), φέρετρα και πολλά άλλα κατασκευάσματα και έπίσης πολλοί έτοιματζήδες (κατασκευαστές άνδρων) και παιδικών λαϊκών ρούχων και έσωρούχων).

Όπως σημειώνεται στην άρχή, ή έρευνα αυτή άσφαλώς δέν είναι πλήρης και επιδέχεται συμπληρώσεις από όσους έχουν άναμνήσεις πιά παρωχημένων εποχών. Παραδίδεται όμως έτσι όπως είναι, σάν συμβολή στην διατήρηση και την διαιώνιση των ιστορικών στοιχείων που άφορούν τούς Έβραίους της Λαρίσης.

(Στοιχεία για την **'Ισραηλιτική Κοινότητα Λαρίσης** έχουν δημοσιευθεί στό περιοδικό «ΧΡΟΝΙΚΑ» στό τεύχη 10 σελ. 3, 27 σελ. 19, 45 άφιέρωμα, 63, 68 σελ. 35, 75 σελ. 9, και 95 σελ. 8).

ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΠΟΥ ΥΠΗΡΞΑΝ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

- 'Ιερά Συναγωγή «'Ετς Χαγίμ» (Δένδρο της ζωής). 'Ιδρύθηκε τό 1861 και είναι σήμερα ύπάρχουσα άκόμη.
- 'Ιερά Μικρά Συναγωγή (Μιδράς) - υπήρχε μέχρι και τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.
- 'Ιερά Συναγωγή των Σεφαναντίμ
- 'Ιερά Συναγωγή του Τσελεμπί Δαυίδ Σακή (ιδιωτική)
- 'Ιερά Συναγωγή του 'Αβραάμ Σαμπετάι (ιδιωτική)

- 'Ιερά Συναγωγή του Σαλώμ Χακίμ (ιδιωτική)
- 'Ιερά Συναγωγή Ταλμούδ Τορά (λειτουργούσε και ως θρησκευτικό σχολείο). Όλες αυτές οι Συναγωγές κατεστράφησαν έκτός της πρώτης που λειτουργεί σήμερα.
- **'Αρχираββίνοι, Ραββίνοι, 'Ιερουργοί της Κοινότητος** από τό 1520 και έντεύθεν τουλάχιστον κατά σειράν διαδοχής περίπου, χωρίς ό κατάλογος νά είναι και πλήρης.

'Ισάκ Νταβίντ
Σαουέλ Τόλζο
'Ισαάκ Πέσσο
Μπαρούχ Καρπέλιο
Γιοσέφ Πέρετς
Γιοσέφ Ναχμούλη
'Ισαχάρ Ναχμούλη
'Ελεαζάρ Ναχμία
Χαίμ Νταβίντ 'Αμπολάφια
'Ισαχάρ 'Αμπολάφια
Χαίμ Νισήμ
Ραφαέλ Μοτσέρι
'Ισαάκ Φρανσές
Μωσέ 'Αλγκάβα
Χαίμ Ντεπυτόν
'Αβραάμ Ντεπουτόν
'Ιακώβ Μενασέ
Μεναχέμ 'Ακοέν Μπεν 'Αρντούτ
Σεμτώβ 'Αμαρίλιο
'Ελεαζάρ Σαούλ Μόλχο
'Αβραάμ Μόλχο
Γιοσέφ 'Ισαάκ Μόλχο
Γιοσέφ 'Ακοέν Χασίντ
Νταβίντ Λεόν
Σολομών 'Ααρών Κοέν

'Αβραάμ 'Ελιγιά Γιουδά
Γιουδά Ντίρμπα
Νταβίντ Καρπίλιο
'Εμμανουέλ Ντάφα
Μωσέ Νισήμ
Μπενιαμίν Χαμούγι
Νταβίντ 'Αντζελ
Γιομτώβ Μιζάν
Συμεών Πέσαχ
Νταβιτών Μαγρίζο
Γιοσέφ 'Αλγκάβα (ό Μποχώρ)
'Ιακώβ Μπενβενίστε
Νταβίντ 'Ιστρούμσα
Γιουδά 'Αλγκράντι
'Ισχακούτσιο Καμπελν
Τσελεμπόν Καλαμάρο
Γιουδά 'Αβραάμ 'Αζουβή
Γιακώβ Σιαλής
Ζαχαριά Σασών
'Ισαάκ Κασσούτο
'Αβραάμ Ζαχαριά Σασών
Μωύση 'Εσκεναζή
'Ηλίας 'Αλμπελανση
Μωύσης 'Ιωσήφ Σιαλής
'Ηλίας Σαμπετάι

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΙΑ' ΤΟΜΟΥ «ΧΡΟΝΙΚΩΝ»

(1987 - 1988, τεύχη 96 - 101)

1. ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἀναγνωστόπουλος Διον., 100/7
Ἄραρ Ἰακ., 99/3, 101/2

Βαϊτσέκερ (φον) Ρ., 96/3
Βαρλᾶς Μ., 99/16
Brodsky J., 98/21
Bronfman E., 98/3

Δασκαλάκη Κ., 97/20
Δελγκωστόπουλος Ἀθ., 96/13
Δημοτάκης Γ., 101/11
Δοῦδος Γ., 99/23

Ζευγαδάκης Ν., 101/12
Ζοῦμπος Γ., 97/9

Καλιώτης Στ., 100/9
Καρακαντάς Στ., 100/18

Καρποντζόγλου Τ., 98/23
Κοέν Α., 97/12
Κόλ Χ., 96/4
Κραψίτης Β., 99/8

Lawless R., 98/5
Λαχᾶς Κ., 99/11

Μαντζουλίνου Αλ., 97/19
Μάρτης Τ., 98/22
Μπέσου Ι. Μ., 97/18
Μωῦσῆς Ἑσδρ., 99/4

Ναρ Ἀλμπ., 100/12

Ουΐλλιαμς Τζ. Χ., 96/9

Ράλλης Γ., 96/7

Ράου Γ., 96/8

Σαββόπουλος Εὐ., 101/15
Σαλαπασίδης Ἰω., 97/17
Σικελιανός Ἀγγ., 100/3
Σουλτάνης Εὐ., 100/6
Σπανάκης Στ., 101/10
Σπαντιδάκης Θρ., 101/8
Στάλιος Ζαφ., 100/19

Τριανταφύλλου Θ., 98/8

Φαράκος Ἀγ., 99/7
Φρόνιμος Εὐ., 101/3

Χαλκιά Μ., 100/2
Χατζηβασιλείου Β. Σ., 96/11

2. ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

Ἀνδρίτσαϊνα, 97/18
Ἀντισημιτισμός, 97/7, 97/23, 99/23
Ἄουσβιτς (στρατόπεδο), 100/9

Βαλντχάϊμ Κ., 96/9, 97/8
Brodsky J., 98/22

Γκουασταλλα Ρ. Μ., 100/3

«Δίκαιοι τῶν Ἑθνῶν», 100/4, 101/17

Ἑβραϊσμός Ἑλληνισμός, 99/4, 99/13
Ἑλιγιά Γ., 99/8
Εὐρωπαϊκό Ἑβραϊκό Συνέδριο., 97/1
Ἑρουσαλήμ, 99/7
Ἰσραήλ (ἀρχαίο), 99/16

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Ἀθηνῶν, 97/20

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Βόλου, 97/7, 100/23

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Δράμας, 100/7

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 97/11, 97/21, 100/12-18

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 96/7, 97/9

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Κομοτηνῆς, 96/15

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Κρήτης, 101/ἀφιέρωμα

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Κω, 96/11

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Σπάρτης, 99/15

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων, 98/ἀφιέρωμα, 102/9

Ἰσραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδος, 101/19

Ἰουδαϊσμός (θρησκευτικά θέματα):

Ἡ περὶ Θεοῦ δοξασία 97/12

Σκηνοπηγία 97/21,

Ἡ ἐπικαιρότητα τῆς Θρησκείας 101/2

Λιβανός Δ., 101/3

Ὀλοκαύτωμα, 96/3-7 100/6-7, 100/19-23, 101/15

Ρώυτερ Π. Τζ., 99/12

Σατωβριάνδος Φρ., 99/15

Φελούς Ρ., 99/7

Χιλιασμός, 96/13

Τί σημαίνει νά είσαι 'Εβραϊός;

΄Από τόν Λ. ΤΟΛΣΤΟΊ΄

Τί σημαίνει νά είσαι 'Εβραϊός; Αὐτή ἡ ἐρώτηση δέν εἶναι καθόλου δύσκολη ὅπως θά φαινόταν. Χρειάζεται ὅμως νά καταλάβουμε τί εἶδους εἰδικό πλάσμα εἶναι ὁ 'Εβραϊός, πού ὅλοι οἱ κυβερνήτες, καί ὅλοι οἱ λαοί, καθένας ξεχωριστά καί ὅλοι μαζί, τόν γελοιοποίησαν, τόν διατάραξαν, τόν καταπίεσαν καί τόν κατέτρεξαν, πού τόν ποδοπάτησαν, τόν ἔκαψαν, τόν κρέμασαν καί παρόλα αὐτά παρέμεινε στή ζωή.

Τί εἶδους πλάσμα εἶναι ὁ 'Εβραϊός; πού ἀπολύτως μέ καμιά τιμή δέν υπέκυψε στόν πειρασμό τῶν γήινων ἀγαθῶν πού τοῦ τά πρόσφεραν οἱ δυνάστες καί οἱ καταπιεστές του, διαρκῶς, γιά νά ἀλλάξει καί νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν γνήσια ἐβραϊκή του πίστη;

Ὁ 'Εβραϊός εἶναι τό ἱερό δημιούργημα πού ἔφερε ἀπό τόν οὐρανό τήν αἰώνια φλόγα πού φώτισε ὅλο τόν κόσμο. Αὐτός εἶναι ἡ θρησκευτική πηγή ἀπό τήν ὁποία ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι λαοί ἀπορρόφησαν τήν πίστη τους.

Ὁ 'Εβραϊός εἶναι ὁ σκαπανέας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἄγνοια εἶχε καταπολεμηθεῖ στήν Παλαιστίνη πολύ νωρίτερα ἀπ' ὅτι στήν πολιτισμένη Εὐρώπη. Πιό νωρίς σέ αὐτούς τοὺς ἄγριους καί βάρβαρους χρόνους, ὅταν ἡ ζωὴ καί ὁ θάνατος ἑνός ἀνθρώπου δέν εἶχαν καμιά ἀξία ὁ RABI AKIVA ἐκφράστηκε μέ ἐπίσημο τρόπο ἐνάντια τῆς τιμωρίας μέ θάνατο, ἡ ὁποία σήμερα θεωρεῖται ὡς μία τιμωρία πού πλαισιώνεται μέ πολύ μὀρφωση.

Ὁ 'Εβραϊός εἶναι ὁ πρόσκοπος τῆς ἐλευθερίας. Ἀκόμη καί ἐκείνους τοὺς παμπάλαιους καιροὺς, ὅταν ἡ ἀνθρωπότητα ἦταν ἀκόμη διηρημένη σέ δύο ξεχωριστές τάξεις, σέ σκλάβους καί ἀφέντες, ἀκόμη καί τότε ὁ Νόμος τοῦ Μωϋσῆ ἀπαγόρευσε νά κρατεῖται ἕνας ἄνθρωπος στήν σκλαβιά πάνω ἀπὸ 6 χρόνια.

'Εβραϊός εἶναι τό σύμβολο τῆς πολιτικῆς καί θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. «Νά ἀγαπᾶς τόν ξένον καί ἐκείνον ἀπὸ ἄλλῃ χώρα», διατάσσει ὁ Μωϋσῆς, «ἐπειδὴ ἐσύ ὁ ἴδιος εἶσαι ξένος στήν Αἴγυπτο». Αὐτά τά λόγια εἰπώθηκαν σέ μιά ἐποχὴ τόσο ἄγρια καί ἀπομακρυσμένη, στήν ὁποία ἡ βασική φιλοδοξία τῶν φυλῶν καί τῶν λαῶν συνίστατο στό νά κατακτήσει ὁ ἕνας τόν ἄλλον, παίρνοντας τοὺς ἠττημένους ὡς σκλάβους.

Ὅσον ἀφορᾷ τόν θρησκευτικό προσηλυτισμό ὄχι μόνον ἡ ἐβραϊκὴ πίστη ἀπέχει πολύ ἀπὸ τό πνεῦμα τοῦ πόθου τῆς κυριαρχίας, πού θά ἔτεινε νά πείσει τοὺς πιστοὺς ἄλλων θρησκειῶν νά ἀπασθοῦν τόν 'Ιουδαϊσμό, ἀλλὰ τουναντίον. Τό Ταλμούδ προστάζει τοὺς ραββίνους ὅτι ὅταν κάποιος ἐρχεται οἰκιοθελῶς στήν ἐβραϊκὴ θρησκεία, νά τοῦ ἐξηγήσουν μέ λεπτομέρειες τί εἶδους δυσκολίες μπορεῖ νά ἔχει μέ αὐτὴ τήν πράξη καί νά τοῦ δείξουν ὅτι καί οἱ πιστοὶ ἄλλων τῶν ἄλλων λαῶν μποροῦν νά εἰσέλθουν στόν παράδεισο. Σέ μιά ἀνοχὴ τόσο μεγάλη καί ἰδανική δέν μποροῦν νά παινευθοῦν οὔτε οἱ μακάριοι ἐθνικολόγοι τῆς ἐποχῆς μας.

΄Από τίς περιπέτειες τοῦ 'Εβραϊσμοῦ.
Περπατητές μέ τό κίτρινο σῆμα τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1941.

Ὁ 'Εβραϊός εἶναι τό σύμβολο τῆς αἰωνιότητος. Αὐτός πού οὔτε τά πογκρόμ, οὔτε οἱ χιλιάδες κατατρεγμοὶ δέν μπόρεσαν νά τόν καταστρέψουν, αὐτός πού οὔτε ἡ φωτιά, οὔτε τό σπαθί, οὔτε καμιά 'Ιερὴ 'Εξέταση δέν μπόρεσαν νά τόν ἀποτελειώσουν, αὐτός πού ἦταν ὁ πρῶτος πού ἔκανε γνωστό τό Λόγο τοῦ Θεοῦ, αὐτός πού ἦταν τόσο πολύ καιρὸ φύλακας τῆς προφητείας, πού τήν ἔδωσε στήν ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα — αὐτός δέν μπορεῖ νά ἐξαφανισθεῖ. Ὁ 'Εβραϊός εἶναι αἰώνιος ὅπως καί ἡ ἴδια ἡ αἰωνιότητα.

(Ἀπὸ τό ἄρθρο τοῦ Λ. Τολστοῖ, «Σέ τί νυσίσταται ἡ πίστη μου;»)

Μετάφραση τοῦ ἱατροῦ κ. Ἀριστ. Πολυκανδρόντη ἀπὸ ἐβραϊκὴ ἐφημερίδα τῆς Ρουμανίας, ὅταν σπούδαζε ἐκεῖ.

ΜΟΛΛΑΧΟ :

Τό βιβλιοπωλείο με την μεγάλη ιστορία

Του ΓΙΑΝΝΗ ΛΙΑΠΗ

Από τό ειδικό αφιέρωμα «1888 - 1988: 100 χρόνια Μόλ-
λαχο»:

«... στίς 15 Αυγούστου 1917 τό βιβλιοπωλείο κήκε ἀ-
πό τή μεγάλη πυρκαγιά τής Θεσσαλονίκης. Όπως πολ-
λές οίκογένειες, έτσι καί ή δική μας καταστράφηκε οίκο-
νομικά (...). Όταν τήν επόμενη έφτασαν μέ τό τρένο οί έ-
φημερίδες, τά περιοδικά καί βιβλία, ή διανομή τους έγι-

νε κανονικά (...). Στο χώρο του καμένου μαγαζιού έστη-
σαν πάγκους (...). Τό βράδυ εκλείναν τούς πάγκους μ' έ-
να αδιάβροχο πού τό στερέωναν μέ μεγάλες παραμά-
νες, μιά από τίς όποιες φυλάξαμε γιά συναισθηματικούς
λόγους (...).»

Έτσι, χωρίς ευγένεια, δίχως προσφώνηση του είδους
«δεσποινίς» ή «κυρία»:

— Λέγε!

‘Η παραμάνα, λίγο σκουριασμένη στην άκρη της βάσης, πάντα γυαλιστερή στη «μύτη» που κρύβεται μέσα στη μικρή θήκη, στο πάνω μέρος της, άρχισε με μιά έρωτηση που δέν περίμενε απάντηση:

— Τήν ξέρεις τή μυρουδιά των βιβλίων; Ξέρεις τή μυρουδιά των έφημερίδων, των περιοδικών; Λοιπόν, εγώ τήν πρωτογνώρισα γύρω στά 1888: ‘Ηρθε ένας Έβραϊός κι αγόρασε ένα κουτί παραμάνες από έναν άλλο ‘Εβραίο, που μάς πουλούσε στην όδό Σαμπρί Πασά, τή σημερινή Βενιζέλου τής Θεσσαλονίκης. ‘Εκεί ν’ άκουγες παζάρι έβραϊκό, που λέει ό λόγος, παζάρι για ένα κουτί παραμάνες, νά σου φεύγει τό μυαλό... ‘Ας εΐναι. Μέ πούλησαν, μ’ αγόρασαν καί μ’ έβαλαν νά κρατώ ένα περιοδικό! Πήρα, που λές, σοβαρά τό ρόλο μου κι άρχισα νά κρατώ τό περιοδικό καί πολύ μου στοίχισε, όταν τό πήραν από τήν άγκαλιά μου καί τό πούλησαν... Κι έπειτα μου ‘δωσαν νά κρατήσω άλλο, κι ύστερα μ’ έβαλαν νά κρατώ έφημερίδες καί... κι έτσι έμαθα τή μυρουδιά τους...

— Καί μετά τή... μυρωδιά; Τί έγινε, μετά;

— ‘Ε, μετά έγινε τοῦ... μαγαζιού. Μιά παραμάνα έμπιστοσύνης: νά σκεφτείς ότι μ’ έβαλαν νά κρατώ ακόμα καί τιμολόγια! Δόξες ή δικιά σου; Ξέρεις τί εΐναι νά κρατάς τιμολόγια σέ έβραϊκό μαγαζί; ‘Ε, κι από τότε μ’ αγάπησαν καί τούς αγάπησα.

— Καί μετά τίς... αγάπες;

— ‘Ηρθε ό πρώτος θάνατος: πέθανε από φυματίωση ό ιδρυτής τής επιχείρησης ‘Ισάκ Μόλχο. ‘Ηταν τό 1908 κι έχω ένα μυστικό από κείνη τή χρονιά... ‘Όμως, άς’ το για τό τέλος... Τήν επιχείρηση ανέλαβε ό αδελφός του,

ό Μαΐρ, που διέκοψε τίς σπουδές του στη Σχολή Εὐελπίδων...

‘Η πόλη αλλάζει

Καί ή παραμάνα («τόσα χρόνια ανάμεσα σέ βιβλία κι έφημερίδες έμαθε τόσα...») αρχίζει τήν ιστορία του βιβλιοπωλείου, που εΐναι σχεδόν παράλληλη μ’ εκείνη τής Θεσσαλονίκης των τελευταίων εκατό χρόνων: Τέλη του περασμένου αιώνα κι ή πόλη — διεθνές έμπορικό κέντρο τής ‘Οθωμανικής Αυτοκρατορίας — αλλάζει συνέχεια μορφή: Συνδέεται σιδηροδρομικά μέ τήν Εὐρώπη (1871), ανοικοδομείται καί εκσυγχρονίζεται μετά τίς καταστροφικές πυρκαγιές (1890, 1896, 1898). Οί δρόμοι τής πόλης διευρύνονται καί στρώνονται μέ πέτρες, ενώ τά βράδια φωτίζονται μέ ύγραέριο. Δημιουργείται άποχετευτικό σύστημα, οργανώνεται ή διανομή πόσιμου νερού, ύγραέριου καί στη συνέχεια ηλεκτρικού. Τά τράμ κάνουν τήν εμφάνισή τους — πρώτα ίππήλατα καί αργότερα ηλεκτροκίνητα. ‘Ιδρύονται ναυτιλιακά καί ασφαλιστικά γραφεία. Δημιουργούνται μύλοι, κλωστήρια, κεραμοποιές, ζυθοποιές, εργοστάσια χαλιού καί μεταξιού, κτίζονται οί μεγάλες καπναποθήκες. ‘Η Θεσσαλονίκη έρχεται πιό κοντά στη Δυτική Εὐρώπη.

Καί μέσα σ’ αὐτή τήν κοσμογονία άνοίγει «ένα παράθυρο στον κόσμο», όπως θά σημειώσει για τό βιβλιοπωλείο αυτό ό ύπουργός Βόρειας ‘Ελλάδας **Στέλιος Γιαπαθεμελής** — ...εκατό χρόνια αργότερα! «... ένα βιβλιοπωλείο συνδεδεμένο μέ τή νεότερη ιστορία τής πόλης, εΐναι επιπλέον μιά λεπτομέρεια του προσώπου της...», θά προσθέσει ό τωρινός ύπουργός.

Τό ισόγειο του βιβλιοπωλείου σήμερα.

Παραλαβή δεμάτων από τό ταχυδρομείο

Στήν έξορία...

— Κι έπειτα ήρθε ή φωτιά, συνεχίζει ή παραμάνα. Θυμάμαι τό πρώτο βράδυ, τότε πού κάηκε τό βιβλιοπωλείο, όταν μ' έβαλαν νά φυλάξω σκοπιά: έστρωσαν ένα αδιάβροχο πάνω από βιβλία και πάγκους και τό πιάσαν οί παραμάνες. Ή πόλη μύριζε από τά αποκαΐδια και τά βιβλία, χαρτιά πράματα αυτά, σπαρταρούσαν από άγωνία: «Θά καοΰμε κι έμείς;» έλεγαν κι έτρεμαν εκείνη τή νύχτα του Δεκαπενταΐουστου... Πού νά ΄ξεραν τί άλλα έμελλε νά περάσουμε. Δικτατορία Μεταξά: από τό '36 ως τό '40 ή πολύπλευρη και διεθνής ένημέρωση πού πρόσφερε ό Μόλχο θεωρήθηκε άπειλή γιά τό καθεστώς κι ό Μαΐρ καταδικάστηκε σέ δίμηνη εκτόπιση στην ΄Ιο... Κι ύστερα ήρθε εκείνος ό σκληρός Άπρίλιος του '41. Οί ναζί στή Θεσσαλονίκη. ΄Επιασαν τόν Μαΐρ έπειδή διένειμε τό συμμαχικό Τύπο και τόν ύποχρέωσαν νά «πουλήσει» όλα του τά βιβλία και τό τριώροφο κατάστημά του αντί πέντε λιρών(!) σέ συνεργάτη των Γερμανών...

΄Εδω πάει νά σπάσει ή φωνή τής παραμάνας:

— ... Οί κατακτητές συνέλαβαν, εκτός από τόν Μαΐρ, κι όσα μέλη τής οικογενείας του μπόρεσαν νά έντοπίσουν. Τούς έβαλαν στά τρένα πού μετέφεραν τούς 50.000 ΄Ισραηλίτες τής Θεσσαλονίκης στά στρατόπεδα συγκεντρώσεως, απ' όπου δέν επέστρεψε κανείς τους...

΄Αλλη μιá καθαρά σαλονικιώτικη ιστορία μέσα σέ λίγες λέξεις: «... απ' όπου δέν επέστρεψε κανείς...».

— Κι έδω είναι τό δεύτερο μυστικό πού θά σου πω στό τέλος...

Δύο από τά παιδιά του Μαΐρ καταφεύγουν στή Γλώσσα τής Σκοπέλου, όπου κρύβονται σ' όλη τή διάρκεια τής κατοχής. Είναι ό Σολομών και ή Βικτόρια. Καί ό Σολομών είναι εκείνος πού θά ξαναστήσει τήν επιχείρηση στά πόδια τής μέ τήν αύγή τής άπελευθέρωσης.

Θά γράψει σχετικά ό **Ντίνος Χριστιανόπουλος**:

«... μέ τή γερμανική κατοχή καταστράφηκε (...) κι όλοι οί συγγενείς του κ. Μόλχο έξολοθρεύτηκαν. Μόνο αυτός επέζησε (...). Οί πρόγονοί τους είχαν έρθει στή Θεσσαλονίκη ήδη τόν δέκατο έκτο αιώνα, και στά έβραϊκά μνήματα υπήρχε τάφος ενός προγόνου του από τό 1570. Καί μιá συγκινητική πληροφορία: ό πατέρας του άλληλογραφούσε μέ τόν Κάφκα, είχε μάλιστα και μιá φωτογραφία του μέ ιδιόχειρη άφιέρωση (...).»

Και γιά τήν ίδια εποχή, ό **Κάρολος Τσίτσικ** θά δώσει μιá σπαρταριστή εικόνα.

«... τό "Γαλλικόν" λεγόταν ένα στενόμακρο ψηλοτάβανο ζαχαροπλαστείο μέ καθρέφτες στούς τοίχους και

πατάρι. ΄Εκεί είδα τούς πρώτους Γερμανούς στρατιώτες νά τρώνε μέ βουλιμία πάστες αγορασμένες μέ κατοχικά μάρκα. ΄Ήταν ή αρχή του τέλους. Μέ τήν έξόντωση των πενήντα χιλιάδων Έβραίων κατοίκων τής, ή Θεσσαλονίκη δέν θά ξανάβρισκε, μετά τόν πόλεμο, τήν παλιά τής φυσιογνωμία...».

΄Η **Ζωή Νάσιουζικ** θά δώσει τή θέση του βιβλιοπωλείου μ' ένα τρόπο ζωής μέσα στό παραμύθι:

«... αναδύεται μέσα από τήν άχλή του χρόνου (...) εκεί στό τέρμα τής οδού Τσιμισκή, όπου νόμιζα ότι τελειώνει ή πόλη μέ όλα τής τά προβλήματα και αρχίζει κάποιος άλλος κόσμος, κάποιοι δρόμοι πού οδηγούν σέ ταξίδια μακρινά (...).»

Αυτούς τούς δρόμους «πού οδηγούν σέ ταξίδια μακρινά» δείχνει ό **Δημήτρης Μαρωνίτης** μ' ένα μοναδικό τρόπο, πού πάει νά κρύψει κάποια θλίψη γιά ό,τι έφυγε:

«... δέν ξέρω τί ακριβώς μεσολάβησε και σταμάτησαν οί τακτικές επισκέψεις μας στό βιβλιοπωλείο Μόλχο, ύποθέτω όμως σήμερα ότι ένδέχεται νά συνέβη τό εξής: μερικά πράγματα και πρόσωπα των νεανικών και των έφηβικών μας χρόνων λειτουργούν μέσ στό μυαλό μας σάν μύθοι και γι' αυτό, ίσως, όταν ή μυθολογική μας ηλικία έχει περάσει, τά αποφεύγουμε άσυνείδητα, γιά νά μήν καταστρέψουμε τό μύθο τους».

Κι ή παραμάνα; Καί τά δύο «μυστικά» πού ύποσχέθηκε γιά τό «τέλος»;

— Τή βλέπεις τή σκουριά έδω στήν άκρη; ρώτησε. Δέν είναι από τόν καιρό, μήτε από τή βροχή, τότε πού φύλαγα σκοπιά νά μήν καοΰν κι άλλα βιβλία. Είναι σκουριά από δύο ανθρώπινα δάκρυα: τό πρώτο έσταξε πάνω μου τή μέρα πού πέθανε ό πρώτος Μόλχο, ό Μαΐρ — τό δεύτερο, σάν τούς έπιασαν και τούς στοίβαξαν στό τρένο γιά τό "Αουσβιτς. Καί μή ρωτάς τώρα από πού κύλησαν. Μιά παραμάνα είμαι γω πού γέρασε. ΄Ενα τίποτα, πού λέει ό λόγος.

Σημειώσεις:

1. Άποσπάσματα δηλώσεων και περιγραφών είναι από τό βιβλίο «100 χρόνια Μόλχο». Οί όποιες αϋθαιρείες στην έπιλογή τους και στόν τρόπο παρουσίασης βαρύνουν τόν συντάκτη αυτού του κειμένου.
2. Τόν Μάιο του 1988 στην αίθουσα τελετών του Γαλλικού ΄Ινστιτούτου Θεσσαλονίκης ό κ. **Ζάν Τρισπό**, μορφωτικός σύμβουλος τής γαλλικής πρεσβείας στην ΄Αθίνα άπένειμε στόν κ. Σολομώντα Μόλχο, μέ τήν ευκαιρία τής συμπλήρωσης 100 χρόνων ζωής του βιβλιοπωλείου του, τόν τίτλο του ΄Ιππότη των Γραμμάτων και Τεχνών.

(΄Από τήν «Έλευθεροτυπία» 16.7.1988)

Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΩΞΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Σχετικά με την διαμαρτυρία των πνευματικών Ιδρυμάτων κατά την Κατοχή, για την δίωξη των Έβραίων, ο γνωστός πρωταγωνιστής του Έθνικου Θεάτρου κ. Θεόδ. Μοριδής έδωσε στην «Καθημερινή» (19.7.1988) την προσωπική του μαρτυρία. Έπαναλαμβάνουμε ότι τέτοιο κείμενο ως «ή Διαμαρτυρία των 42» με παρόμοιες αντιπροσωπευτικές υπογραφές ύψηλου κύρους δεν έχει —ά έπιδειξει καμία άλλη χώρα της Ευρώπης:

«Στις Σελίδες της «Καθημερινής» διάβασα μία συνέντευξη που έδωσε ο κύριος Έντουάρντ Κότς στην κυρία Άλεξάνδρα Σπυριδάκη. "Ας μου επιτραπεί να συμπληρώσω κάτι που θεωρώ σημαντικό, την πληροφορία που έδωσε ο Αρχιεπίσκοπος 'Αμερικής 'Ιάκωβος στον δήμαρχο της Νέας Υόρκης.

Συνεδριάζαμε μυστικά στο μέγαρο της Αρχιεπισκοπής υπό την προεδρία του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού εκπρόσωποι των σωματείων και πρυτάνεις της Αθήνας και παίρναμε αποφάσεις πάνω σε προβλήματα που δημιουργήσε η πρόσφατη Ναζιστική κατοχή. Ειδοποιήθηκα ότι θέλει να παρουσιασθεί στη σύσκεψη ή γυναίκα του Γιώργου Πολίτη — γνωστή Έλληνοεβραία και φίλη. Ήρθε... έκαμε έκκληση στον Αρχιεπίσκοπο και στους εκπροσώπους για συμπράσταση και βοήθεια στους συμπατριώτες μας 'Ισραηλίτες που άρχισαν να συλλαμβάνουν οι Ναζί στην Αθήνα. Ήταν συγκλονιστική... Μετά την αποχώρησή της πάρθηκε ομόφωνα απόφαση να γίνει έντονη έγγραφη διαμαρτυρία. Ο Άγγελος Σικελιανός ο μεγάλος μας ποιητής ανέλαβε να την συντάξει και μία τριμελής επιτροπή — Άγγελος Σικελιανός, Γεώργιος Καράντζας, πρόεδρος της Ένώσεως Συντακτών και εγώ, ως εκπρόσωπος του σωματείου Έλλήνων ηθοποιών — αναλάβαμε την έ-

πικίνδυνη αποστολή να επιδώσουμε τη διαμαρτυρία στον τότε διορισμένο πρωθυπουργό Λογοθετόπουλο και δι' αυτού στις αρχές της Ναζιστικής κατοχής. Αυτό και έγινε σε λίγη ώρα. Το πρωθυπουργικό γραφείο ήταν πολύ κοντά στην Αρχιεπισκοπή.

Τό έγγραφο που έθεσε υπ' όψη του κυρίου Κότς ο Αρχιεπίσκοπος 'Αμερικής και που αγνοούσε ο δήμαρχος Νέας Υόρκης, δεν ήταν άπλως μία έγγραφη δια-

μαρτυρία του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού για τις διώξεις των Έλληνοεβραίων. Ήταν έγγραφη διαμαρτυρία των 42 πρυτάνεων και προέδρων που συνεδριάζαν στην Αρχιεπισκοπή υπό την προεδρία του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού. Ήταν διαμαρτυρία του συνόλου των πολιτών της Αθήνας — ίσως μοναδική που έγινε σε κατεχόμενη από τον Άξονα χώρα της Ευρώπης — και αυτό νομίζω έχει ξεχωριστή και βαρύνουσα σημασία».

Τά σύμβολα της πίστης πεταγμένα στο δρόμο.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ:

Η κ. Όλυμπια Παπαδούκα Αθήνα μας γράφει τα παρακάτω σχετικά με τα δημοσιεύματα του τεύχους 101 των «Χρονικών» που αναφέρονται στην Κρήτη:

«Στή σελίδα 7 του περιοδικού, για τις σχέσεις χριστιανών και έβραίων στην Κρήτη, την «άφομοίωση» και την επίδραση που δέχτηκαν και τη φιλία και ομοψυχία που δείχνουν τα ριζιτικά τραγούδια που παραθέτετε «Ο Έρως μιάς Όβρηοπούλας». Μου έφερε στο νου από τα παιδικά μου χρόνια (τώρα συμπλήρωσα τα 70) ένα τραγούδι παιχνιδι όμαδικό, που τραγουδώντας το κάναμε και ρυθμικές κινήσεις, σάν χορευτικό (άντικριστό; δεν θυμάμαι). Θά μπορούσαμε να τό ονομάσουμε. «Ο Έρως σε μία Όβρηοπούλα». Οί στίχοι: (πού μέρες τώρα τό τραγουδάω

για να τό θυμηθώ, και όπως τά παλιά έπανερχονται στις προχωρημένες ηλικίες, νομίζω πως τό θυμήθηκα όλο - νομίζω ναί).

Ένα Σαββάτο βράδυ - ντάμιο ντίμιο Καριομπέλα -

ένα Σαββάτο βράδυ
μιά Κυριακή πρωί.

Βγήκα να σεριανήσω - ντάμιο ντίμιο Καριομπέλα -
βγήκα να σεριανήσω
εις την Όβριακή.

Βλέπω μιά βραιοπούλα - ντάμιο ντίμιο Καριομπέλα -
βλέπω μιά βραιοπούλα
και (ή πού) χτενιζότανε

μέ άσημένιο χτένι - ντάμιο ντίμιο Καριομπέλα -
και χτενιζότανε.

Τής λέω βραιοπούλα - ντάμιο ντίμιο Καριομπέλα

της λέω βραιοπούλα
να γίνεις χριστιανή.

Νά λούζεσαι Σαββάτο - ντάμιο ντίμιο Καριομπέλα -
να λούζεσαι Σαββάτο
ν' αλλάξεις Κυριακή.

Και να μεταλαβαίνεις - ντάμιο ντίμιο Καριομπέλα -
και να μεταλαβαίνεις
Χριστούγεννα Λαμπρή.

Νομίζω πως τό θυμήθηκα όλο. Όσο για τό σκοπό αυτόν τον θυμάμαι, και θά σάς τον γράψω με τις νότες.

Σέ μιά συντροφιά πού τό τραγούδησα σήμερα, μου είπαν πως ο σκοπός είναι έφτανησιακός. Εάν είναι — και πού είναι έτσι — βλέπουμε πού όπως στην Κρήτη, έτσι και στα Έφτάνησα — ίσως και άλλα — την επικοινωνία του Χριστιανικού και Έβραϊκού στοιχείου στην Ελλάδα».

עץ חיים היא

Δένδρον ζωής είναι ή Τορά...
(Παροιμ. 3:18)